

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин

ім. Б.Д. Гаврилишина

Кафедра міжнародної економіки

Купільська Діана Романівна

**ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ ВВП КРАЇН ЄС ТА ШЛЯХИ ЇХ
КОНВЕРГЕНЦІЇ**

Спеціальність: 051 – Економіка

Освітньо-професійна програма – Міжнародна економіка

Виконав студент групи ЕМЕм-21

Купільська Д.Р.

(підпис)

Науковий керівник: д.е.н., проф.

Савельєв Є.В.

(підпис)

Дипломну роботу допущено до захисту

«__» _____ 2020р.

Зав. кафедри,

д.е.н., проф. Куриляк В.Є.

Тернопіль – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ПОКАЗНИКА ВВП	7
1.1. Сутність економічної конвергенції	7
1.2. Бета-конвергенція та сигма-конвергенція	10
1.3. Показник ВВП як інструмент міжнародних макроекономічних порівнянь	14
Висновки до 1 розділу	18
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ КРАЇН ЄС	20
2.1. Процеси конвергенції між країнами-членами ЄС	20
2.2. Конвергенція економік країн ЄС в умовах кризового та посткризового розвитку.....	25
2.3. Динаміка ключових макроекономічних показників ЄС-28	37
Висновки до 2 розділу	44
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ	47
3.1. Євроінтеграція та конвергенційні процеси України	47
3.2. Аналіз сучасних тенденцій розвитку економік провідних країн світу і ризиків, пов'язаних з російсько-українським конфліктом.....	55
3.3. Соціально-економічні наслідки пандемії COVID-19 для світової економіки та країн ЄС	60
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72

ВСТУП

Договір про заснування Європейського Співтовариства визначає економічну та соціальну згуртованість, як один з головних оперативних пріоритетів Союзу. Згуртованість має бути досягнута шляхом дотримання умов, що сприяють зростанню, та зменшенню диспропорцій між рівнями розвитку регіонів ЄС та держав-членів, які є ключовими цілями європейської політики згуртованості.

Мета європейської політики згуртованості визначена у статтях 2 та 4 та розділі XVII Договору про заснування Європейського Співтовариства. Відповідно до статті 2, політика згуртованості повинна «сприяти економічному та соціальному прогресу, а також високому рівню зайнятості та досягти збалансованого та сталого розвитку».

З моменту створення політики та першого періоду програмування (1989–1993 рр.) цю мету часто перекладали як сприяння зближенню між регіонами ЄС, і незважаючи на те, що політика згуртованості спрямована на більш ніж суто економічну конвергенцію, зменшення регіональних диспропорцій у рівні розвитку в основному вимірюється як збіжність регіональних рівнів ВВП на душу населення середнім для ЄС.

Актуальність теми дослідження. Після підписання Україною угоди про Асоціацію з ЄС та на тлі військової агресії сусідньої держави європейський шлях розвитку України бачиться безальтернативним. Багаторічна наукова та політична дискусія щодо інтеграційних перспектив України в країнах Європейського Союзу та Митного Союзу і ризиків реалізації того чи іншого вектору інтеграції вочевидь має бути переведена в русло більш глибокого дослідження закономірностей функціонування європейського економіко-інституціонального простору та аналізу можливих варіантів входження у цей простір.

Загалом ризики і загрози поряд із перевагами та вигодами євроінтеграції України у коротко- і середньостроковій перспективі досліджуються як в економічному, так і в інституційному та соціо-гуманітарному контексті.

При цьому висновки провідних фахівців та науковців щодо тих чи інших аспектів досліджуваної проблеми суттєво різняться між собою, що свідчить про наявність глибоких протиріч, викликаних конфліктом інтересів національних та наднаціональних економіко-інституційних утворень, відсутність єдиного концептуального та методологічного підходу до оцінювання наслідків тих чи інших інтеграційних процесів та актуальність пошуку нових критеріїв, інструментів та механізмів дослідження цих складних явищ.

Одним з таких механізмів може слугувати дослідження наявності чи відсутності конвергенції між країнами з різним рівнем економічного розвитку після вступу до тих чи інших економіко-політичних об'єднань, проведене на основі аналізу основних макроекономічних показників. Зокрема, перевіривши, взявши до прикладу за основу розмір ВВП на душу населення, чи притаманне динаміці розвитку Європейському Союзу явище конвергенції, можна окреслити можливі наслідки та перспективи входження України до ЄС.

Найбільший внесок у розвиток теоретичних засад та емпіричних підходів до дослідження явища конвергенції зробили такі вчені як: Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, Р. Барро, М. Толмачов, І. Стеценко, С. Дробишевський. Проблемам реалізації інтеграційних намагань України, їх економічним, фінансовим та інституційним ефектам присвячені праці В.М. Гейця, Ю.М. Пахомова, А.А. Гриценка, В. Юхименка, Л.В. Шинкарука, О.В. Кузнєцова, В.О. Корніловської. Міжнародна економічна конвергенція через призму корпоративного глобалізму розглядалася в роботах Є. Феліпса, С. Джонсона, Т.В. Березянка та ін.

Метою дослідження є встановлення наявності явища економічної конвергенції між країнами Європейського Союзу на основі дослідження окремих макроекономічних показників, зокрема розміру ВВП на душу населення, оцінка розриву між "найбагатшою" та "найбіднішою" країнами ЄС, аналіз динаміки розвитку країн – нових членів ЄС, які мають багато спільних рис з Україною та виявлення можливих наслідків та перспектив євроінтеграції нашої держави.

Відповідно до поставленої мети в роботі було визначено і вирішено такі завдання:

- дослідження сутності економічної конвергенції як процесу економічного зростання;
- проаналізувати динаміку макроекономічних показників країн-членів ЄС;
- виявити можливі наслідки та перспективи євроінтеграції України;
- оцінити наслідки російсько-українського конфлікту на економіку України та ЄС;
- аналіз сучасних тенденцій розвитку провідних країн світу.

Об'єктом дослідження є власне економічна конвергенція між країнами Європейського Союзу.

Предметом дослідження є інформація про розмір ВВП на душу населення та дані аналізу економічних показників.

У процесі дослідження використовувались такі методи: діалектичний метод пізнання; логічний та формально-логічний методи; метод порівняння, узагальнення, систематизації та синтезу (для дослідження теоретико-методологічних основ економічної конвергенції), статистичний і порівняльний аналізи (при аналізі показників ВВП країн ЄС).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні та подальшому розвитку теоретичних засад формування та удосконалення стратегії економічного розвитку країн-членів ЄС. Положення магістерської роботи, що визначають її наукову новизну і виносяться на захист, полягають у наступному:

удосконалено:

- положення стратегічного підходу до удосконалення стратегії економічного розвитку України в умовах євроінтеграції;

- підходи розроблення напрямів зростання економічної конвергенції між країнами Європейського Союзу на основі дослідження окремих макроекономічних показників, зокрема розміру ВВП;

отримали подальший розвиток:

- напрями зростання економічного розвитку України в умовах євроінтеграції;

- механізм зростання економік країн-членів ЄС з урахуванням негативних чинників.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані в магістерській роботі наукові положення, висновки та пропозиції можуть бути використані для підвищення ефективності стратегії економічного розвитку України в умовах євроінтеграції шляхом проведення економічних реформ. Отримані результати магістерської роботи, які мають практичне значення, полягають у наступних положеннях:

- обґрунтовано тенденції зростання показника ВВП країн ЄС;

- сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності стратегії економічного розвитку України з огляду на євроінтеграційні процеси.

Структура магістерської роботи передбачає наявність вступу, трьох основних розділів, висновків та списку використаних джерел. Матеріали дослідження викладено на 68 аркушах, представлено у 6 таблицях, 1 рисунку та на 3 графіках. Джерельна база нараховує 43 найменувань інформаційних літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ПОКАЗНИКА ВВП

1.1. Сутність економічної конвергенції

Дослідження конвергенції соціально-економічних систем має глибоке теоретико-методологічне підґрунтя. Взаємодія і взаємовплив двох економічних систем капіталізму і соціалізму в ході науково-технічної революції розглядалися як головний чинник руху цих систем до якоїсь «гібридної, змішаної системи». Відповідно до гіпотези конвергенції «єдине індустріальне суспільство» не буде ні капіталістичним, ні соціалістичним. Воно з'єднає переваги обох систем і при цьому не буде мати їх недоліків. Важливим мотивом теорії конвергенції було прагнення подолати розкол світу і запобігти загрозі термоядерного конфлікту. Відповідно до теорії конвергенції, обидві економічні системи не є досконалими з точки зору передової культури і гуманістичних ідеалів і подальше протистояння систем загрожує гострим класовим конфліктом на міжнародній арені, який може привести до загибелі цивілізації. З огляду на ці небезпеки, зберегти світову цивілізацію можна шляхом зближення систем, створюючи нові форми соціально-економічного та культурного життя, в яких би в концентрованому вигляді могло знайти своє вираження те краще, що є в обох системах.

Зокрема, один з варіантів теорії конвергенції належить академіку А. Д. Сахарову. На його думку, конвергенція – це реальний історичний процес зближення капіталістичної і соціалістичної світових систем, який триває в результаті зустрічних плюралістичних змін в економічній, політичній, соціальній та ідеологічній сферах. Конвергенція є необхідною умовою вирішення глобальних проблем світу, екології, соціальної та геополітичної справедливості. [1, с.183-190] Еволюція наукових шкіл, пов'язаних з виявленням різних аспектів економічної конвергенції відбувалася упродовж тривалого історичного періоду. Узагальнення періодів розвитку загальної теорії конвергенції наведено у (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Узагальнення періодів розвитку загальної теорії конвергенції

ПЕРІОД	ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОГЕНЕЗУ	ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ
ПЕРШИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ		
30-ті – 50-ті рр. XX століття	Формування методологічних засад теорії конвергенції	Руйнація уявлень про несумісність економічних систем
60-ті – 70-ті рр. XX століття	Утвердження теорії конвергенції в межах парадигми «індустріального суспільства»	Обґрунтування спільних рис та доведення інституційної сумісності різних соціально-економічних систем
ДРУГИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ		
80-ті – 90-ті рр. XX століття	Розвиток теорії конвергенції в руслі концепції «ринкового соціалізму»	Формування переконань про неспроможність подальшого існування планової економіки без запровадження ринкових механізмів
Кінець XX століття – початок XXI століття	Утвердження теорії перехідного періоду та «ринкової транзитології»	Обґрунтування напрямів трансформації планової економіки ринку шляхом конвергенції інститутів
ТРЕТІЙ ЕТАП РОЗВИТКУ		
10-ті рр. XXI століття по теперішній час	Виникнення нових теорій інформаційної та пост-інформаційної цивілізацій	Пояснення універсальності глобального світу та єдності його інформаційного простору; посилення актуальності інноваційного розвитку
	Утвердження та розвиток поняття «Економіка знань» та «Цифрова економіка»	Усвідомлення мінімізації або відсутності кордонів для носіїв інновацій та знань
	Розвиток теорії міжрегіонального та транскордонного співробітництва	Виявлення конвергентного потенціалу регіонів та галузей

Примітка. Складено автором за даними [2].

Дослідження наявності конвергенції між країнами з різним рівнем економічного розвитку почалися у 60-х роках ХХ століття з появою моделі економічного зростання Роберта Солоу. Серед висновків з цієї моделі було твердження про вищі темпи зростання тих країн, що знаходяться далі від стану рівноваги. Тобто з часом розрив між високорозвиненими країнами та країнами, що розвиваються, повинен скорочуватись, відповідно до даної моделі. Існують різні підходи до визначення поняття конвергенції, а також вимірювання її швидкості. Найбільшого поширення набули дві концепції: бета-конвергенції та сигма-конвергенції.

1.2. Бета-конвергенція та сигма-конвергенція

Бета-конвергенція відноситься до процесу, коли бідні регіони ростуть швидше, ніж багаті, і тому наздоганяють їх. Концепція бета-конвергенції безпосередньо пов'язана з неокласичною теорією зростання [3, с.65-94], де одним із ключових припущень є те, що фактори виробництва, зокрема капітал, піддаються зменшенню віддачі. Відповідно, процес зростання повинен привести економіку до довготривалого стійкого стану, що характеризується темпом зростання, який залежить лише від (екзогенних) темпів технічного прогресу та зростання робочої сили. Зменшення прибутковості також означає, що темпи зростання бідних економік повинні бути вищими, а їх доходи та / або ВВП на душу населення повинні наздоганяти темпи зростання в багатих економіках.

Коли передбачається, що всі економіки сходяться до одного і того ж сталого стану (з точки зору ВВП на душу населення та темпів зростання), бета-конвергенція вважається абсолютною. Однак стаціонарний стан може залежати від особливостей кожної економіки, і в цьому випадку конвергенція все одно відбуватиметься, але не обов'язково на тих самих довгострокових рівнях. Це буде так, коли ВВП на душу населення повинен залежати від ряду детермінант, таких як факторна наділеність чи установи, які можуть варіюватися від однієї економіки до іншої навіть у довгостроковій перспективі. Тоді бета-конвергенція називається умовною.

Основні роботи Р. Барро та М. Сала-і-Мартін (1992 р.) виклали величезну кількість літератури, яка намагається емпірично виявити та виміряти ступінь бета-конвергенції в різних контекстах. Як зазначає М. Сала-і-Мартін (1996 р.), одним із вражаючих результатів є регулярність розрахункової швидкості, з якою економіки сходяться до свого стійкого стану, а саме близько двох відсотків на рік.

Методологія, що використовується для вимірювання бета-версії – конвергенція, як правило, передбачає оцінку рівняння зростання у такій формі:

$$\ln(\Delta y_i, t) = \alpha + \beta \ln(y_i, t-1) + \gamma Z_i, t + u_i, t \quad (1)$$

де

- γ_i, t та $\Delta y_i, t$ – відповідно рівень і темп приросту ВВП на душу населення в регіоні i в момент часу t ;
- Z_i, t включає всі інші фактори, які нібито впливають на швидкість зростання;
- u_i, t – стандартний термін помилки;
- α, β та Δ – параметри, що підлягають оцінці.

Негативний зв'язок між темпами зростання ($\Delta y_i, t$) та початковим рівнем ВВП на душу населення ($y_i, t-1$), тобто β є значним і негативним, є ознакою процесу конвергенції. Розрахункове значення β також вказує на швидкість, з якою регіони наближаються до свого стійкого стану, а отже, і на швидкість конвергенції. На основі цього значення можна обчислити так званий період напіввиведення, тобто проміжок часу, необхідний для зменшення поточних диспропорцій удвічі. Наприклад, значення β у два відсотки передбачає період напіввиведення 28 років.

Якщо значення γ обмежене 0, передбачається абсолютна конвергенція, хоча якщо вона вільно оцінюється, передбачається умовна конвергенція. [4, с.47-65] Цю саму специфікацію можна використовувати для перевірки існування процесу конвергенції за іншими економічними змінними, такими як ВВП на працівника (продуктивність праці). Більш пізні вклади також вводять просторовий вимір у формулювання проблеми. [5, с.131-158]

Є справді підстави вважати, що пропуск простору в аналізі регіонального процесу бета-конвергенції, ймовірно, дасть необ'єктивні результати. По-перше, робота з регіональними даними справді вимагає вирішення конкретного питання просторової залежності.

Близькість та численні зв'язки між (більш-менш) сусідніми регіонами означають, що регіональні економічні змінні, ймовірно, будуть взаємозалежними, що суперечить припущенням, за яких рівняння (1) може бути достовірно оцінено. Одне з рішень полягає у впровадженні так званих просторових лагів або крос-регресивних моделей (враховуючи той факт, що темпи приросту одного регіону також залежать або від темпів зростання, або від рівня доходу сусідніх регіонів) або розгляді моделей просторових помилок (облік щодо можливих систематичних похибок вимірювань, зумовлених просторовою кореляцією змінних, включених до моделі, і які роблять припущення про просторову незалежність термінів помилок занадто обмежувальними).

По-друге, різниця в засадах регіональної економіки вводить можливість просторової неоднорідності. Просторова неоднорідність означає, що економічний взаємозв'язок, представлений (1), не є стабільним у просторі, що означає, що справжнє значення його коефіцієнтів змінюється в просторі (що називається структурною нестабільністю). Просторова неоднорідність пов'язана з концепцією клубів конвергенції, що пояснює можливість множинної, локально стабільної рівноваги в стаціонарному стані, до якої сходяться економіки зі схожими основами. [6, с.365-384]

Не дивно, що результати, отримані за такого підходу, сильно залежать від прийнятої специфікації (абсолютна або умовна конвергенція, змінні, що входять до Z , включення просторових ефектів) та від спостережень (період та регіони, що розглядаються, використаний набір даних). Тому важко зробити єдиний загальний висновок із великої групи існуючих досліджень.

Однак основні висновки:

- відбувається бета-конвергенція між регіонами ЄС як на рівні ЄС-15, так і на рівні ЄС-28;

- швидкість конвергенції не є постійною у часі, причому низькі значення зазвичай виявляються протягом вісімдесятих, а більш високі значення виявляються для періодів до та після цього десятиліття;
- розрахункова швидкість конвергенції є досить низькою, коли використовуються моделі абсолютної конвергенції, і вища при використанні моделей умовної конвергенції, що здебільшого відображає той факт, що хоча конвергенція іноді вища в одних групах регіонів порівняно з іншими (наприклад, ядро проти периферії), вона часто набагато нижча між цими групами;
- включення просторових ефектів в цілому є надзвичайно актуальним (наявність значної локальної просторової автокореляції та просторової неоднорідності) і має тенденцію до зменшення розрахункової швидкості глобального процесу конвергенції, підкреслюючи тим, що швидкість конвергенції вища для найбільш розвинутих регіонів Європи.

У той час як бета-конвергенція фокусується на виявленні можливих процесів наздоганяння, сигма-конвергенція просто стосується зменшення диспропорцій між регіонами в часі. Ці два поняття, звичайно, тісно пов'язані. Формально бета-конвергенція необхідна, але недостатня для сигма-конвергенції. Інтуїтивно це пов'язано або з тим, що економіки можуть сходитися одна до одної, але випадкові потрясіння розсовують їх, або тому, що у випадку умовної бета-конвергенції економіки можуть сходитись до різних стаціонарних станів.

Це та ряд обмежень підходу бета-конвергенції змусили деяких економістів припустити, що концепція сигма-конвергенції є більш показовою для реальності, оскільки вона безпосередньо описує розподіл доходу між країнами без спираючись на оцінку певної моделі. Найбільш часто використовуваними узагальнюючими показниками сигма-конвергенції є стандартне відхилення або коефіцієнт варіації регіонального ВВП на душу населення.

1.3. Показник ВВП як інструмент міжнародних макроекономічних порівнянь

Економічний потенціал і ефективність його використання, рівень технічного оснащення економіки та добробуту є основними параметрами, що визначають місце кожної країни в глобальній системі економічних координат. Для визначення його в міжнародній статистиці, зокрема, використовується показник валового внутрішнього продукту (ВВП) та його похідних інструментів. Він займає лідируючі позиції в системі національних рахунків. [7, с.616]

Однак також передбачається використання валового національного продукту (ВНП), оскільки ВВП не призначений для вимірювання виробництва здійсненого за межами економічної території будь-якої країни. ВВП в різних країнах можна порівняти, перерахувавши їх значення в національній валюті відповідно до поточного курсу обміну на міжнародних валютних ринках, обмінного курсу паритету купівельної спроможності (ПКС) кожної валюти до обраного стандарту (зазвичай долара США). [8, С.86] Відносне розташування країн може істотно відрізнятись залежно від підходу. Відповідно до поточного методу обмінного курсу, вартість товарів і послуг передаються на міжнародний обмінний курс. Цей метод відображає показники міжнародної купівельної спроможності країни і її відносної економічної потужності.

Купівельний метод паритету відображає відносну ефективну місцеву купівельну спроможність середнього виробника або споживача в економіці країни. Цей метод є кращим показником стандартів менш розвинених країн, оскільки він компенсує слабкість місцевої валюти на світових ринках. Метод ПКС перерахунку ВВП є найбільш зручний для вітчизняних товарів та послуг. Макроекономічний аналіз, що використовується для визначення соціально-економічного стану країни, використовує кілька показників. Деякі з них використовуються в міжнародній програмі порівняння, яка проводиться під методологічним та організаційним керівництвом Організації Об'єднаних Націй.

Найважливішим показником рівня економічного розвитку є показник ВВП на душу населення на основі долара. Останній показник ВВП на душу населення в міжнародній порівняльній програмі було зареєстровано в сто країнах в 2000 році. ВВП на душу населення становив понад 40 000 доларів, включаючи Люксембург, Бельгію, Нідерланди, Сполучені Штати, Швецію, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Японію, Німеччину, Францію, Великобританію. Найнижчий розвиток характерний для більшості Африканських країн, де ВВП на душу населення не перевищує 500-700 доларів США. Винятки були Алжир, Ботсвана, Єгипет, Туніс, де цей показник становив 5000 дол.

Іншим показником економічного розвитку є дохід на душу населення. Він краще відображає багатство населення, оскільки національний дохід, на відміну від ВВП, не включає споживання основних фондів (амортизацію), непрямі податки та державні субсидії на виробництво та імпорт. Проте ВВП на душу населення як критерій економічного розвитку країни є недостатнім, оскільки не враховує виробництво натурального сільського господарства, розподіл прибутку, рівень населення та якість життя.

На підставі критеріїв, що характеризують економіку, соціальний розвиток розрізняють п'ять типів країн:

1. Економічно розвинені країни - 23 країни, де живе 15% населення світу, але виробляє 3/5 світового промислового виробництва. Вони мають великі фінансові ресурси, на які припадає 9/10 іноземних інвестицій. Головною закономірністю цих країн є наявність високорозвинутої економіки, яка об'єднує діяльність держави та потужних груп національного та транснаціонального капіталу.
2. Особливе місце займає найважливіші країни, так звана "Велика сімка" - США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія та Канада. Вони складають майже половину світового ВВП та промислового виробництва.

- Ці країни 15 характеризуються такими характеристиками: всі вони постіндустріальні або промислові, їхні компанії контролюють більшу частину світової економіки.
- Інші країни цього типу є малі промислово розвинуті країни Європи - Нідерланди, Бельгія, Швеція, Швейцарія та інші, - а також розвинені країни в Південній півкулі: Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка.
3. Помірно розвинені країни перехідної економіки, в якій сформувався сучасний механізм ринкової економіки. Економіка цих країн має більш скромні економічні показники та неповну економічну структуру, ніж промислово розвинені країни. Серед них - Іспанія, Португалія, Туреччина, Греція, а також країни нової індустріалізації - Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Мексика, Уругвай, Бразилія тощо. У цих країнах відбуваються динамічні процеси реструктуризації. Поштовхом стали значні інвестиції американського та японського капіталу, впровадження передових технологій.
 4. У постсоціалістичних країнах з перехідною економікою є молоді незалежні держави - колишні республіки СРСР (України, Росії, Білорусі, Молдови і т.д.) і постсоціалістичних країн Європи (Польщі, Чехії, Словаччини і т.д.), які почали розвивати ринкову економіку. Ці країни складають 18% світової земної поверхні, що становить 7,5% світового населення і становить 3,5% світового ВВП.
 5. Країни, що розвиваються - 128 країн Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії; Займають 50% землі, де живе 52% населення світу; їх частка світового ВВП становить 20%. Історичні та географічні особливості розвитку, а також загальні соціально-економічні проблеми (багато структура, сільськогосподарський та товарний характер економіки тощо), які їм потрібно вирішити, об'єднані в окрему групу. На розвиток цих країн вплинуло на колоніальне минуле.

6. Країни з центральною економічною адміністрацією залишаються Китайською Народною Республікою, Корейською Народно-Демократичною Республікою, В'єтнамом, Лаосом, Кубою. Вони складають 7,8% світу, де проживає 25% населення світу, а їх частка у загальному ВВП становить 2,5%.

Хоча ринкові відносини все більше проникають у економіку цих країн, вони підтримують механізми лідерства та, насамперед, низький рівень соціально-економічного розвитку.

Соціально-економічний стан розвитку країни, як правило, дуже точно відображає структуру зайнятості. У промислово розвинених країнах частка зайнятості в промисловості неухильно знижується економічний сектор та в країнах, що розвиваються – навпаки. [9, с.243-244]

Висновки до 1 розділу

Валовий внутрішній продукт (ВВП) являється одним з найважливіших показників системи національних рахунків та характеризує кінцевий результат діяльності усіх економічних одиниць на економічній території країни незалежно від їх національності. Економічний потенціал і ефективність його використання, рівень технічного оснащення економіки та добробуту є основними параметрами, що визначають місце кожної країни в глобальній системі економічних координат. Для визначення його в міжнародній статистиці, зокрема, використовується показник валового внутрішнього продукту (ВВП) та його похідних інструментів. Він займає лідируючі позиції в системі національних рахунків.

Однією з цілей було провести оновлений аналіз процесу конвергенції між регіонами ЄС у світлі групи цих інструментів. Іншим було показати, що інструменти суттєво різняться з точки зору їхніх специфік та якостей, і що тому важливо пам'ятати про їх межі під час вимірювання ступеня та розвитку регіональних диспропорцій у ЄС.

В економічній теорії виділяють три основних причини конвергенції:

1. Економіки країн розвиваються по схожих траєкторіях, які ведуть до збалансованого зростання. Він визначається співвідношенням продуктивності одного працівника в країні, що розвивається до працівника розвиненої економічної системи. Вважається, що бідні країни є більш продуктивними, ніж багаті.
2. У розвинених країнах капіталовкладення дають максимальну віддачу, а значить, починається відтік капіталу в бідніші економічні системи.
3. Передові технології розвинених країн поступово потрапляють в бідні або країни, що розвиваються, тому вони отримують можливість побудови аналогічного виробництва.

Під безумовною збіжністю розуміється тенденція швидшого зростання економік країн, що розвиваються щодо розвинених економік. Сукупний дохід на душу населення в такому випадку досягає єдиного рівня незалежно від характеристики господарської системи. Бідні країни мають низькі показники ВВП, що стимулює економічне зростання. В результаті бідні верстви населення поступово пропадають природним чином. Абсолютна конвергенція характерна для окремих регіонів однієї країни, де домашні господарства і підприємства мають багато спільного, починаючи від законів і закінчуючи доступом до технологій.

При умовній конвергенції розглядається зростання бідних країн, схожих за структурними параметрами і виробничою функцією. Якщо стійкий стан відсутній, то конвергенція розраховується за ступенем відхилення від звичного стану системи. Тобто, темпи зростання країни сповільнюються, чим ближче система до стабілізації. В рамках умовної конвергенції розглядають так само групи країн, зі схожими параметрами. В економіці вони називаються групи конвергенції.

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ КРАЇН ЄС

2.1. Процеси конвергенції між країнами-членами ЄС

Держава не може бути включеною в сучасний економічний процес без усвідомлення себе в процесі глобалізації, оскільки вона являє собою новий етап розвитку людства. На сучасному етапі більшість економічних процесів набувають глобального характеру і, як наслідок, не піддаються регулюючим зусиллям окремих держав. У подібних умовах все більшого значення набуває взаємозалежність та взаємовплив національних економік, коли уряди даних країн змушені використовувати їх, ґрунтуючись на діях інших держав. Основою процесу регіоналізму служить усвідомлення того, що тільки через співпрацю й партнерство із сусідніми державами, через постійне зближення з ними кожна окрема країна може максимально забезпечити свої національні інтереси.

ЄС відреагував на ці тенденції, вводячи інструмент так званого посиленого співробітництва. Розширення співпраці дозволяє найбільш амбітним державам-членам поглиблювати співпрацю між собою, залишаючи двері відкритими для інших країн, які зможуть приєднатися до них на більш пізньому етапі. Цей інструмент був вперше представлений в Амстердамському договорі в 1997 році, його значення посилювалося в Ніццькому договорі в 2000 році, а згодом і в Лісабонському договорі у 2009 році. Можливість розширення співпраці між підгрупами сприяє прогресу інтеграції, навіть якщо не всі країни-члени готові або не здатні брати у ній участь. Успішна діяльність таких «клубів у клубі» може і повинна мотивувати інші країни-члени брати участь в активізації зусиль співпраці на більш пізньому етапі. [10, с.130-150]

Тенденції європеїзації та наднаціональної ініціативи, такі як, наприклад, Лісабонська стратегія, сприяють процесам конвергенції між режимами добробуту країн-членів ЄС.

Конвергенція систем є результатом феномену міжнародної інтеграції, як, скажімо, інтеграція найбільш розвинених країн чи інтеграція в Європейському Союзі. Європейські політичні дискурси, директиви та рекомендації Європейського Союзу допомагають пояснити процеси конвергенції у державах-членах ЄС. [11, с.47]

Відомо, що останні розширення Європейського Союзу у 2004 та 2007 роках спричинили досить високу неоднорідність в економічному розвитку країн-членів ЄС. Нові країни - члени у багатьох питаннях відстають від країн, що увійшли до ЄС-15. Нові країни-члени підпадають під неабиякий вплив свої «старших» колег та переймають їхній досвід. Всередині угруповання утворюються групи країн, які мають спільні економічні характеристики та цілі.

Значна частина літератури, яка вивчає вплив інтеграції на ціни факторів виробництва починається з теорії вирівнювання цін, розробленої Гекшером-Оліном-Семюельсоном (ГОС). Згідно з цією моделлю, де існує по 2 фактори і 2 товари виробництва, в умовах вільної торгівлі відношення цін факторів буде вирівнюватися в різних країнах за умови немобільності факторів виробництва всередині країни. Теорія ГОС доповнювалася неодноразово, враховуючи такі фактори, як, наприклад, недосконала конкуренція. Р.Болдуїн та А. Венаблес, зокрема, зазначали, що в умовах недосконалої конкуренції економічна інтеграція може викликати нерівності в промисловому розвитку й рівні доходів. [12]

Використовуючи модель загальної рівноваги, А.Ванаблес дійшов висновку, що членство в митному союзі призведе до конвергенції рівня доходів у об'єднанні, до якого входять країни з високим рівнем доходів, та дивергенції в об'єднанні, до якого входять країни з низьким рівнем доходів [13]. К.Моррісон та Ф.Муртін досліджували нерівності доходів для країн ЄС у 1970, 1980, 1990, 1995 і 1998 роках. Вони з'ясували, що відбулося зниження нерівності в доходах між країнами, але зросла нерівність усередині країн з 1980 до кінця 1990-х років. [12]

Європеїзація є потужним підсилювачем для всіх інших механізмів, які потенційно призводять до конвергенції країн-членів ЄС. Незважаючи на те, що гармонізація в сенсі юридичних зобов'язань на рівні ЄС не стосуються основних напрямів соціальної політики, які залишаються національними питаннями, ЄС впливає на політику добробуту його держав-членів по-різному.

По-перше, соціальна політика має непрямий вплив на інші сфери політики, які регулюється на рівні ЄС, у першу чергу економічну й фінансову політику. Прямий фіскальний тиск впливає з критеріїв конвергенції Європейського валютного союзу, спрямованих на підтримку цінової стабільності в ЄС. Уряди повинні вживати належних заходів для підтримання низького рівня інфляції, контролю над щорічним дефіцитом державного бюджету і державного боргу, а також для захисту довгострокової процентної ставки. З цієї точки зору Д.Ян та Н.Дюпон зазначають, що соціальні видатки можуть бути цілком фінансових заходів, спрямованих на стримування витрат, що в результаті може спричинити спадний тренд конвергенції. У країнах ЦСЄ гармонізація законодавства та виконання Копенгагенських критеріїв у рамках процесу приєднання до Співтовариства знаменували в значній мірі перехід цих держав до концепції загального добробуту.

По-друге, стратегія соціальної інтеграції та її головний інструмент – метод відкритої координації – сприяють політиці наслідування й навчання, яка може вплинути на загальну політику добробуту в країнах-членах ЄС. Метод відкритої координації дозволяє порівнювати здійснювану практику, а отже, спрощує навчання, що в свою чергу забезпечує економічну та соціальну конвергенцію [13].

Для визначення процесів конвергенції та дивергенції серед країн старих країн-членів ЄС (1980-2005) Йорг Петзольд запропонував використовувати три соціальні показники, які, на його думку, мають вплив на добробут країни. Перший показник є досить широким, і це – державні соціальні витрати. Вони охоплюють усі сфери суспільного добробуту.

Двома іншими соціальними показниками є показники соціального страхування: пенсійного та по безробіттю. Провівши емпіричний аналіз даних показників, автор виявив досить цікавий результат, який він назвав «дивергенцією в конвергенції».

Соціальні видатки у ЄС-14 вказують на значний тренд конвергенції незалежно від методів та моделей специфікацій. Ця тенденція має місце навіть для циклічних соціально-економічних і демографічних факторів. Процеси конвергенції також спостерігаються і при аналізі показника пенсійного страхування. Проте результати аналізу показника страхування по безробіттю вказують лише на незначні тенденції конвергенції, оскільки більшість країн слідує національним траєкторіям [13].

Й.Кьоніг та Р.Ор, вивчаючи індекс європейської інтеграції ЄС-15, також звертають увагу на процеси конвергенції між країнами. Індекс-ЄС досліджує неоднорідність між державами-членами на шляху їх спільної європейської економічної інтеграції й по відношенню до різних субіндексів. За допомогою кластерного аналізу автори дослідження знайшли відносно однорідні групи країн у відносно неоднорідному співтоваристві. Й.Кьоніг та Р.Ор роблять висновок, що економічна неоднорідність у поєднанні з потужною та навіть зростаючою кластеризацією країн-членів ЄС може створити принципові труднощі для подальшої інтеграції Європейського Союзу.

Для обчислення конвергенції країн-членів ЄС, а також впливу на неї соціальної ринкової економіки використовують такі групи показників:

1. Спільний ринок ЄС (внутрішній експорт та імпорт товарів у відсотках до ВВП, внутрішній експорт та імпорт послуг у відсотках до ВВП, внутрішній обіг ПІІ у відсотках до ВВП).
2. Однорідність ЄС (ВВП, ПКС, витрати праці, довгострокова відсоткова ставка, державний борг, податкова ставка на споживання, податкова ставка на капітал, податок на дохід).

3. Симетрія ЄС (економічне зростання, інфляція, безробіття, державні позики).
4. Членство ЄС (участь у Шенгенській угоді та зоні євро).
5. Соціальна політика ЄС (індекс Джині, державні соціальні витрати, виплати по безробіттю, коефіцієнт доходу від пенсії, коефіцієнт соціальних внесків роботодавців до внесків працівників, коефіцієнт співвідношення приватних витрат на охорону здоров'я до загальних витрат на охорону здоров'я).

Крім того, застосовується кластерний аналіз як метод групування країн-членів ЄС відповідно до критерію однорідності їх політичних інтересів. Цей статистичний метод слугує для визначення «природного» групування об'єктів. Групування країн, які мають аналогічні характеристики, відбувається попарно шляхом одночасного порівняння різних показників. Таким чином, усі країни порівнюються двосторонньо на основі значення параметра декількох показників.

2.2. Конвергенція економік країн ЄС в умовах кризового та посткризового розвитку

Глобальна фінансова криза, що почалася в другій половині 2008 р. негативно позначилась на процесах соціально-економічної конвергенції розвинених і новоінтегрованих країн ЄС. Реальне (макроекономічне) та номінальне (макрофінансове) зближення рівнів їх розвитку, характерне для періоду 2000 – 2007 рр., значно ускладнилося через менший запас стійкості економік нових членів Євросоюзу, втрату ними високих темпів зростання та зумовлене кризою фінансове розбалансування. Зважаючи, що реально конвергенція економік об'єднаної Європи залишається незмінним пріоритетом її розвитку, посткризова макроекономічна політика ЄС має не лише антикризовий, а й проконвергенційний характер. Такий підхід, у кінцевому підсумку, навіть при значних затратах ресурсів на подолання негативних кризових ефектів дав змогу зберегти наявний конвергенційний потенціал економік новоінтегрованих країн і не допустити незворотного зламу тенденції до подолання їх економічного «розриву» з розвиненими державами Європейського Союзу. [14, с.29-32]

Як уже зазначалося, необхідною умовою ефективного макроекономічного «наздоганяла» країн-лідерів (ЄС-15) країнами-аутсайдерами, які інтегруватися до Євросоюзу у першій декаді 2000-х років, є високі темпи зростання економіки останніх (упродовж 2000 – 2007 рр. цей показник становив у середньому 7 – 9 % щорічно). Однак під впливом світової кризи макроекономічна ситуація в ЄС кардинально змінилася, набувши очевидних ознак репресії: у 2008 р. спад виробництва валового продукту було зафіксовано у 8 з 27 держав-учасниць на той час (розширення до ЄС-28 відбулося в липні 2013 р., з під'єднання в Хорватії), а в 2009 р. – уже у всіх європейських країнах, за винятком Польщі. Період 2010 – 2013 рр. характеризує початок досить «хиткого» і слабкого відновлення економіки ЄС-28, у т.ч. постсоціалістичних, яке більш чітко проявилось лише у період 2014 – 2016 рр.(табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Динаміка реального ВВП ЄС-28 і його постсоціалістичних країн у 2007 – 2016 рр., % до попереднього року

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС-28	3,0	0,4	-4,3	2,1	1,7	-0,4	0,3	1,8	2,3	1,9
Чехія	5,6	2,7	-4,8	2,3	1,8	-0,8	-0,5	2,7	5,3	2,6
Угорщина	0,4	0,9	-6,6	0,7	1,7	-1,6	2,1	4,2	3,4	2,2
Польща	7,0	4,2	2,8	3,6	5,0	1,6	1,4	3,3	3,8	2,9
Словаччина	10,8	5,6	-5,4	5,0	2,8	1,7	1,5	2,8	3,9	3,3
Словенія	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,7	-1,1	3,0	2,3	3,1
Хорватія	5,2	2,1	-7,4	-1,4	-0,3	-2,2	-0,6	-0,1	2,3	3,2
Естонія	7,7	-5,4	-14,7	2,3	7,6	4,3	1,9	2,9	1,7	2,1
Латвія	10,0	-3,5	-14,4	-3,9	6,4	4,0	2,6	1,9	2,8	2,1
Литва	11,1	2,6	-14,8	1,6	6,0	3,8	3,5	3,5	2,0	2,3
Болгарія	7,3	6,0	-3,6	1,3	1,9	0,0	0,9	1,3	3,6	3,9
Румунія	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,5	3,1	4,0	4,6

Примітка. За даними Eurostat Database/ Eurostat. 2018. URL://epp.eurostat.ec.europa.eu/...

Із наведеної вище таблиці видно, що 2008 р. став роком «звуження» економіки Європейського союзу, а 2009 р. – роком її досить глибокого спаду: порівняно з попереднім роком, реальний ВВП Євросоюзу скоротився на 4,3%, у країнах інтеграційного ядра (ЄС-15) – на 4,7%. Серед постсоціалістичних країн ЄС за значений період найбільш значне скорочення реального ВВП продемонстрували прибалтійські країни – 14,3–17,7%, Словенія – 8,0%, Румунія – 6,6% та Угорщина – 6,0%. Причому серед нових інтегрованих держав ЄС лише Польща – завдяки значному потенціалу конкурентоспроможності та ефективним антикризовим заходам – змогла уникнути скорочення ВВП у кризовому 2009 р., і в наступні роки демонструвати в 2–2,5 рази вищі темпи його зростання, ніж у середньому в Євросоюзі.

Посткризове відновлення макроекономічної динаміки у постсоціалістичних державах ЄС-28 протягом 2010 – 2013 рр. було нестабільним і хитким. Лише у 2014 – 2016 рр. їм удалось повернутися на траєкторію сталого зростання, при цьому темпи зростання реального ВВП зазначених новоінтегрованих країн, як правило (за винятком в Хорватії та Болгарії у 2014 р. та Естонії в 2015 р.), перевищували аналогічний середньоєвропейський показник (табл. 2.1), що є ознакою конвергенційного зближення «старих» і «нових» членів Євросоюзу. На думку зарубіжних фахівців, високі темпи зростання новоінтегрованих країн ЄС у докризовий період пояснюється впливом низки визначальних факторів, сформованих ще у роки постсоціалістичної трансформації, а саме:

- проведення структурних та інституційних реформ;
- отримання значних зовнішніх інвестицій і позик. насамперед від держави ЄС-15 та МВФ;
- масштабне зростання внутрішнього попиту та споживання. [15, с.3-9], [16, с.5-6], [17, с.8-9,25]

Крім того, експерти МВФ одним із основних джерел прискореного економічного зростання у передкризовий період (до 2008 р.) у державах Балтії, Центрально-Східної та Південно-Східної Європи назвали сукупну продуктивність факторів виробництва – узагальнюючий показник його технологічного та організаційного рівня. [18, с.41-43] Моделювання економічної динаміки на основі аналізу виробничих функцій (застосовувалась двофакторна модель Кобба-Дугласа з постійною віддачею від масштабу) дозволило експертам зв'язувати, що у більш зазначених країн значну роль також відігравала накопичення капіталу, тоді як фактор праці виявляється менш значущим, а в деяких державах навіть мав негативний вплив – через інтенсивну трудову еміграцію.

На основі модельних розрахунків, опублікованих у квітні 2008 р., фахівцями МВФ було зроблено застереження, що без підвищення продуктивності праці, урахувавши спадну віддачу на працю і капітал, досягнуте економічне зростання може виявитися нестійким. Криза 2008 – 2009 рр. повністю підтвердила цей прогноз щодо усіх постсоціалістичних держав ЄС, за винятком Польщі.

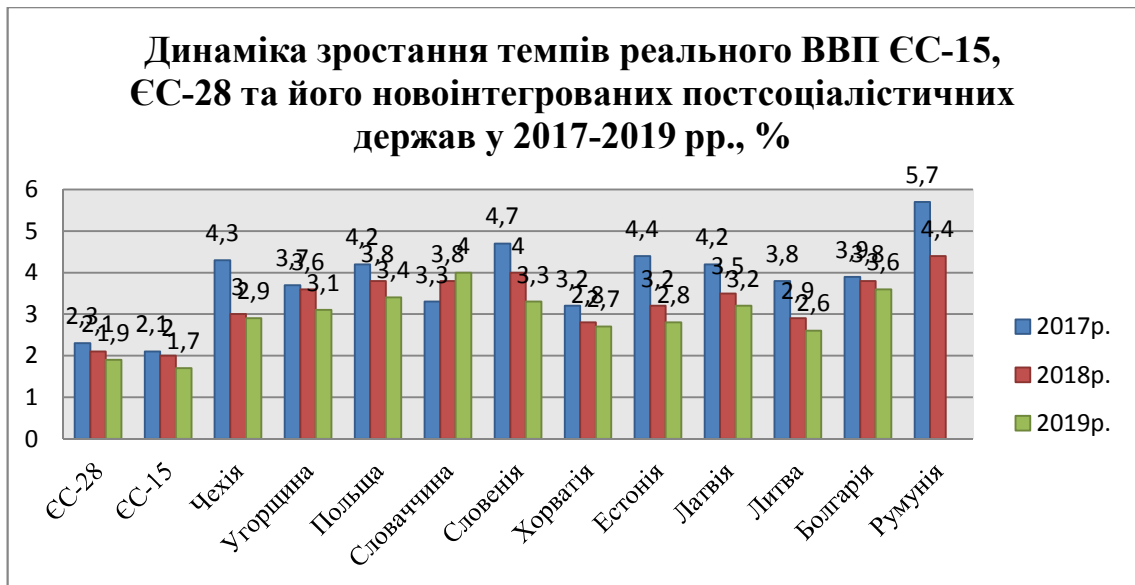
У довгостроковій перспективі після кризового періоду прогнозується зближення тенденції випереджального зростання ВВП «нових» країн-учасниць (ЄС-13, тобто 11 згадуваних вище постсоціалістичних країн, а також Мальта і Кіпр) порівняно зі «старими» (ЄС-15). Такий сценарій реалізується за умови, що новоінтегровані держави зможуть забезпечити норму накопичення, достатню для високих темпів зростання та модернізації економіки (за підсумками 2016 р. у середньому ЄС-13 цей показник становив 20,8% ВВП, що приблизно дорівнює показнику ЄС-15 – 20,4% ВВП), а також зберегти ряд макроекономічних переваг порівняно з країнами ЄС-15:

- нижчий рівень державних витрат, значна частка яких іде на соціальне забезпечення (відповідно, ЄС-13 він становить 39,3% ВВП, а в ЄС-15 – 46,7% ВВП);
- нижчий рівень державного боргу (56,7% ВВП у ЄС-13 та 85,7% ВВП у ЄС-15);
- нижчий рівень безробіття (8,0% у ЄС-13 та 9,4% у ЄС-15). [16, с.11-12]

Описаний сценарій сприятиме соціально-економічній конвергенції «старих» і «нових» країн-учасниць і є цілком реальним, оскільки відповідає прогнозованим оцінкам в Єврокомісії щодо динаміки реального ВВП держав Європейського Союзу на 2017 – 2019 рр. (графік 2.1). Згідно з цим прогнозом, упродовж зазначеного періоду новоінтегровані країни демонструватимуть темпи зростання економіки, що в 1,5–2 рази перевищують аналогічні показники країн інтеграційного ядра та ЄС у цілому.

Так, якщо за підсумками 2019 р. зростання реального ВВП у ЄС-28 прогнозується на рівні 1,9%, а в ЄС-15 – на рівні 1,7%, то, відповідно, у Румунії – на рівні 4,1% , Словаччині – 4,0%, Болгарії – 3,6%, Польщі – 3,6%, Словенії – 3,3%, Латвії – 3,2%, Угорщині – 3,1%, Чехії – 2,9%, Естонії – 2,8%, Хорватії – 2,7%.

Графік 2.1

Примітка. Складено автором за даними Statistical Annex of European Economy. Autumn 2018 / European Commission. October 2018. 205р.

Разом із тим у наданих наприкінці 2016 р. і 2017 р. прогнозах МВФ акцентується увага на тому, що на перспективу для забезпечення стабільного зростання економік держав Центральної, Східної та Південно-Східної Європи необхідні подальші структурні та інституційні реформи. Відновити та стало підтримувати високі темпи зростання в умовах низьких інвестицій та несприятливих демографічних чинників ці країни зможуть лише за рахунок значного зростання продуктивності праці або посилення зовнішніх дисбалансів (залучення зовнішніх інвестицій). Для досягнення зазначених цілей необхідні подальші структурні реформи, орієнтовані на інституційне зміцнення та підвищення ефективності органів державного управління, зокрема, шляхом вдосконалення систем управління державними інвестиціями та податковим адмініструванням. [19, с.2-3]

На думку фахівців МВС, для новоінтегрованих країн об'єднаної Європи інституційна основа має вирішальне значення для економічної динаміки, а правова система є ключовим інститутом і життєво важливим елементом ділового клімату. І тому вкрай важливо продовжувати інституційні реформи, які забезпечуватимуть інклюзивність і стійкість зростання, у тому числі реформи, спрямовані на сприяння конкуренції, зниження бар'єрів у торгівлі та доступні на ринок, посилення ефективності податково-бюджетної політики та систем державного управління зазначених країн. [20, с.3]

Прогнозні розрахунки Єврокомісії демонструють, що новоінтегровані держави ЄС набувають дедалі більшої економічної ваги у загальноєвропейському виробництві. На момент інтеграційної хвилі 2004 р. частка ЄС-13 у ВВП Євросоюзу становила 5–6%, за результатами 2016 р. – уже 8,1%, а за прогнозою оцінкою 2019 р. вона зросте до 8,9% (табл. 2.2). Оскільки за значений період частка «нових» країн-учасниць у загальній чисельності зайнятих в економіці Євросоюзу залишається практично незмінною і становить приблизно її п'яту частину (трохи більше 20%), очевидно є наявність тренду зростання продуктивності праці в країнах ЄС-13.

Таблиця 2.2

Динаміка окремих макропоказників ЄС-28 та ЄС-13 (новоінтегровані країни загалом) у 2004-2019 рр.

Показник	Період	ЄС-28	ЄС-13	Частка ЄС-13 у ЄС-28
Чисельність населення, млн. осіб	2004 р.	492,714	107,487	21,8%
	2016 р.	511,325	104,737	20,5%
	2019 р.	515,525	103,976	20,2%
Чисельність зайнятих, млн. осіб	2004 р.	205,556	41,502	20,2%
	2016 р.	218,268	44,623	20,4%
	2019 р.	223,506	45,346	20,3%

Продовження таблиці 2.2

Обсяг ВВП, млрд. євро у поточних цінах	2004 р.	11108	623	5,6%
	2016 р.	14904	1214	8,1%
	2019 р.	16429	1470	8,9%

Примітка. Розраховано автором за даними [21], [22].

Для більш конкретного висвітлення процесів соціально-економічної конвергенції в Євросоюзі, що мають місце протягом останніх трьох десятиріч, важливо оцінити їх динаміку за таким характерним індикатором, як рівень продуктивності праці робочої сили. Аналіз динаміки за десятирічний період 2006 – 2016 рр. реального рівня продуктивності праці в ЄС, виражено у вартісних одиницях валової доданої вартості в розрахунку на одного зайнятого (табл. 2.3), дає підстави для кількох важливих у конвергенційному контексті висновків.

По-перше, за значений період сформована чітка тенденція зростання рівня продуктивності праці – як у ЄС цілому загалом так країнах інтеграційного ядра, так і в новоінтегрованих постсоціалістичних державах, за винятком в Хорватії. Серед останніх особливо значно цей показник підвищився у Болгарії (на 3,2%, з 8,0 до 10,5 тис. євро на одного зайнятого), Польщі (на 28,3%, з 18,4 до 23,6 тис. євро на одного зайнятого), Литві (на 26,1%, з 18,0 до 22,7 тис. євро на одного зайнятого), Словаччині (на 24,9%, з 24,5 до 30,6 тис. євро на одного зайнятого) та Латвії (на 23,3%, з 17,2 до 21,2 тис. євро на одного зайнятого).

Безсумнівною ознакою конвергенційного зближення «старих» і «нових» держав-учасниць ЄС є випереджаючі темпи зростання реального рівня продуктивності праці останніх: за значених 10-річний період відповідні середні показники ЄС-15 становили лише 4,4% (у тис. євро на одного зайнятого) та 7,5% (в євро на одну відпрацьовану людино-годину), тоді як серед новоінтегрованих країн вони коливалися в діапазонах від 17,2 до 56,9% та від 16,5 до 53,3% відповідно.

Динаміка реального рівня продуктивності праці в ЄС-15, ЄС-28 і
новоінтегрованих країнах-учасницях у 2006-2016 рр.

Країна	Реальний рівень продуктивності праці, тис. євро на одного зайнятого в економіці				Реальний рівень продуктивності праці, євро на одну відпрацьовану людино-годину			
	2006	2011	2016	Відношення до показника ЄС-15, 2016р., %	2006	2011	2016	Відношення до показника ЄС-15, 2016р., %
ЄС-28	50,5	51,8	53,2	87,1	30,1	31,4	32,7	84,3
ЄС-15	58,5	59,7	61,1	100,0	36,1	37,4	38,8	100,0
Чехія	26,8	28,7	29,7	48,6	14,9	15,9	16,8	43,3
Угорщина	20,9	21,4	21,4	35,0	10,5	12,1	12,1	31,2
Польща	18,4	21,6	23,6	38,6	8,9	10,6	11,5	29,6
Словаччина	24,5	28,5	30,6	50,1	13,8	15,9	17,6	45,4
Словенія	32,3	33,5	34,8	56,9	19,4	20,1	20,7	53,3
Хорватія	25,0	23,5	23,3	38,1	11,1	12,1	12,8	33,0
Естонія	22,0	23,8	24,3	39,8	11,0	12,4	13,1	33,8
Латвія	17,2	19,8	21,2	34,7	9,0	10,1	11,1	28,6
Литва	18,0	21,3	22,7	37,1	9,6	11,5	12,1	31,2
Болгарія	8,0	9,6	10,5	17,2	4,9	5,9	6,4	16,5
Румунія	11,2	12,5	15,7	25,7	6,0	6,6	8,7	22,4

Примітка. Розраховано автором за даними [22], [23].

По-друге, дуже проблематичним є процес міжгрупової конвергенції. Так, незважаючи на високі темпи підвищення продуктивності праці, продемонстровані новоінтегрованими країнами ЄС за період 2006 – 2016рр., жодній з них досі так і не вдалося впритул наблизитися навіть до аналогічного середнього показника ЄС-15.

Станом на початок 2017 р. найкращі здобутки мала Словенія, досягнувши 56,9% показника ЄС-15 щодо продуктивності праці в розрахунку на одного зайнятого, а найгірші – Болгарія, що досягла, відповідно, лише 17,2%

зазначеного показника. Ще більш масштабним розрив у показниках продуктивності праці виявляється при порівнянні «нових» країн-учасниць із такими найбільш економічно розвиненими державами ЄС-15, як Німеччина, де за підсумками 2016 р. реальна продуктивність праці працівників становила 58,5 тис. євро, Франція (відповідно, 69,4 тис. євро), Бельгія (74,7 тис. євро), Швеція (75,9 тис. євро), Данія (78,1 тис. євро). Порівняно з ними, рівень продуктивності праці працівників Словенії (34,8 тис. євро) був нижчий у 1,7–2,2 рази, а працівників Болгарії (10,5 тис. євро) – відповідно у 5,6–7,4 рази. Вочевидь, подолання такого значного розриву між розвиненими та новоінтегрованими країнами ЄС, навіть за найбільш сприятливих умов, потребуватиме не одного десятка років.

Ураховуючи, що євроінтеграція «нових» членів ЄС-28 триває вже понад два, а для країн ЦСЄ – майже три десятиріччя, це свідчить про те, що на сьогодні процес соціально-економічної конвергенції в Євросоюзі не може характеризуватися помітними успіхами і його загальна тривалість є важко прогнозованою.

По-третє, зберігається високий ступінь неоднорідності показників реальної продуктивності праці як серед країн ЄС-13 так і серед країн ЄС-15, що характеризує наявність слабкої внутрішньої групової конвергенції. Максимальний розрив між зазначеними показниками держав ЄС-15 у 2016 р. сягав 3,1 раза (продуктивність праці працівника у Люксембурзі становила 104,0 тис. євро, тоді як у Португалії – лише 33,1 тис. євро [23, с.11], а між показниками новоінтегрованих держав – відповідно 3,3 раза (продуктивність праці працівника в Словенії становила 34,8 тис. євро, тоді як в Болгарії – всього 10,5 тис. євро).

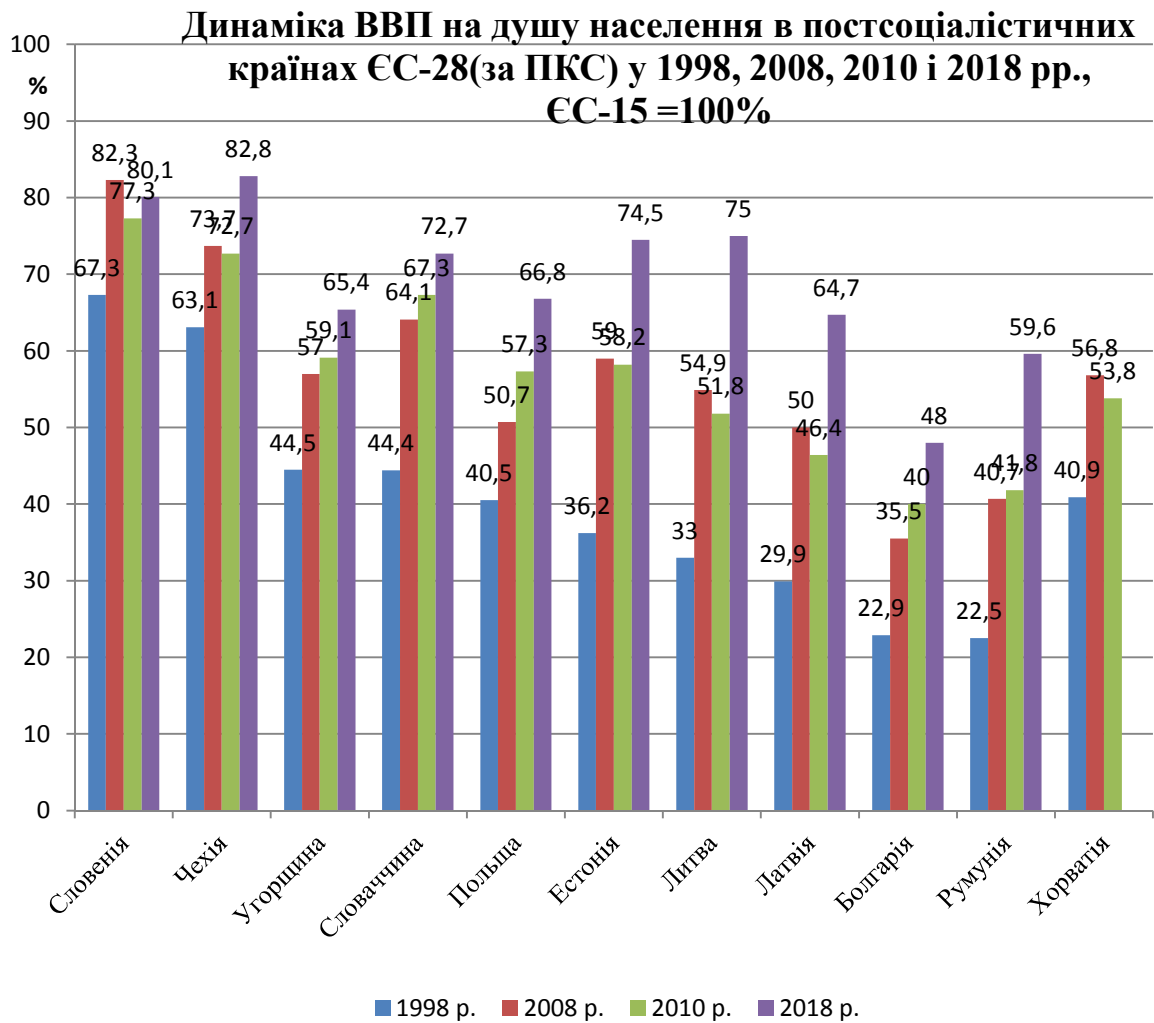
Дуже схожі до трьох описаних вище тенденції спостерігаються при оцінці конвергенційного процесу в ЄС і за іншим індикатором, а саме показником макроекономічного добробуту, визначеного як обсяг ВВП у розрахунку на

душу населення. За відповідними даними Євростату, постсоціалістичні країни, що увійшли до ЄС у 2000 роках, за цим критерієм все ще перебувають далеко від рівня індустріальної Європи, хоча й помітно просунулися протягом євроінтеграційного періоду. Крім того у період світової фінансової кризи через інший рівень стійкості та конкурентоспроможності економік нових членів ЄС порівняно з його високорозвиненими економіками, процес реальної конвергенції між ними загальмувався і відновився лише в останні роки. Рівень конвергенційного зближення між зазначеними країнами дуже варіюється і для жодної знову інтегрованих держав не є стовідсотковим.

За прогностичними даними 2018 р. обсяг ВВП на душу населення, оцінений за паритетом купівельної спроможності, Естонії становить 74,5% аналогічного показника країн ЄС-15, Чехії – 82,8%, Словенії – 80,1%, Словаччини – 72,7%, Литви – 75,0%, Польщі – 66,8%, Угорщини – 65,4%, Латвії – 64,7%, Хорватії – 58,0%, Румунії – 59,6%, а Болгарії лише 48% (графік 2.2). [22, с.26-27]

Протягом останніх років певне гальмування також спостерігається і в частині загальноєвропейського процесу номінальної конвергенції, успішність якого визначає готовність тієї чи іншої країни ЄС до вступу в Євросоюз. На початок 2019 року до її складу входило 5 з 11 постсоціалістичних країн Євросоюзу: Словенія (вступила в 2007 р.), Словаччина (2009 р.), Естонія (2011 р.), Латвія (2014 р.), Литва (2015 р.). Інші шість – Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Болгарія та Хорватія, – оцінюються Європейським центральним банком як потенційні кандидати до вступу до Євросоюзу що відповідно висвітлено в оприлюдненому ним «Звіті про конвергенцію» за 2016 р. [24, с.42-145], проте жодна з цих досі не відповідає усім необхідним умовам (критеріям номінальної конвергенції та додатковим критеріям, встановленим ЄЦБ) такого вступу.

Графік 2.2

Примітка. Складено автором за даними [22, с.26-27]

Одним з визначальних чинників ефективності інституційного розвитку в сучасних посткризових умовах виступає суспільна довіра, що є незамінною інституційною компонентою необхідного відновлення динаміки розвитку ЄС. [25]

У доповіді «Оновлення Європи», підготовленій на початку 2018 р. експертами Міжнародного економічного форуму в Давосі, підкреслюється пряма залежність макрофінансових і соціально-економічних проблем Євросоюзу від накопичених за останні роки значної не довіри громадян до політичних, економічних і соціальних інституцій, та пропонуються такі три пріоритетні кроки для її подолання [26, с.5]:

1. відновлення ділової довіри для прискорення інвестиційної та макроекономічної динаміки;

2. відновлення довіри до соціального згуртування Європи, у тому числі завдяки вирішенню проблем торговельних обмежень імміграції;
3. зміцнення довіри до змістовної зайнятості, урахувуючи ризики соціально-економічної дивергенції країн-учасниць, зумовлені активним упровадженням технології автоматизації та штучного інтелекту.

Важливо, що саме упровадження заходів, необхідних для відновлення суспільної довіри до провідних інститутів ЄС – Європейського Парламенту, Європейської Комісії та Європейського центрального банку, дають змогу не ставити під сумнів перспективи здійснення інституційних реформ усередині ЄС, спрямованих на успішне завершення формування його Економічного та валютного союзу. [27, с.308]

Необхідний ключ до розуміння процесів номінальної конвергенції між країнами-членами та країнами, що перебувають поза межами зони євро, дає виявлення головних проблем конвенційного зближення по між самими її учасниками. Оцінюючи процеси конвергенції в Єврозоні загалом, абсолютна більшість експертів сходяться на думці щодо фрагментованості, недостатньої ефективності та необхідності «перезапуску» цього процесу. Також підкреслюється важливість синхронізації процесів номінальної та реальної конвергенції, тобто міцнішої ув'язки параметрів монетарно-фіскальної та виробничо-трудої сфер.

Наприклад, аналітики ЄЦБ зауважують, що з часу утворення зони євро на початку 1999 р. прогрес у досягненні реальної конвергенції між державами, що входять до її складу, залишає бажати кращого. Досвід країн-членів Єврозони показує, що спрямування потужних потоків капіталу до країн з низьким рівнем доходу може сприяти їх стійкій реальній конвергенції лише у випадку, коли ці ресурси ефективно розподіляється в їх соціально-економічних системах.

Однак, конвергенційний процес може швидко згортатися в умовах екзогенних потрясінь, якщо він не підкріплюється надійно інституційною

структурою та структурними умовами, які сприяють зростанню продуктивності праці. Це фактично свідчить про те, що лише дотримання критеріїв номінальної конвергенції, встановлених цим Маастрихтським договором, саме про по собі не є гарантією комплексного зближення у розвитку держав – членів зони євро – для досягнення цієї мети необхідне впровадження цілісної державної політики, яка передбачає забезпечення одночасно реальної, номінальної та інституційної конвергенції. [28, с.4, 84-85]

2.3. Динаміка ключових макроекономічних показників ЄС-28

Європейський союз переживає досить складний період. Економічний підйом ЄС після «великої рецесії» 2008 – 2009 років йшов не дуже швидко, а за підсумками 2019 року сповільнилося до 1,5%. Торгові війни і санкційні

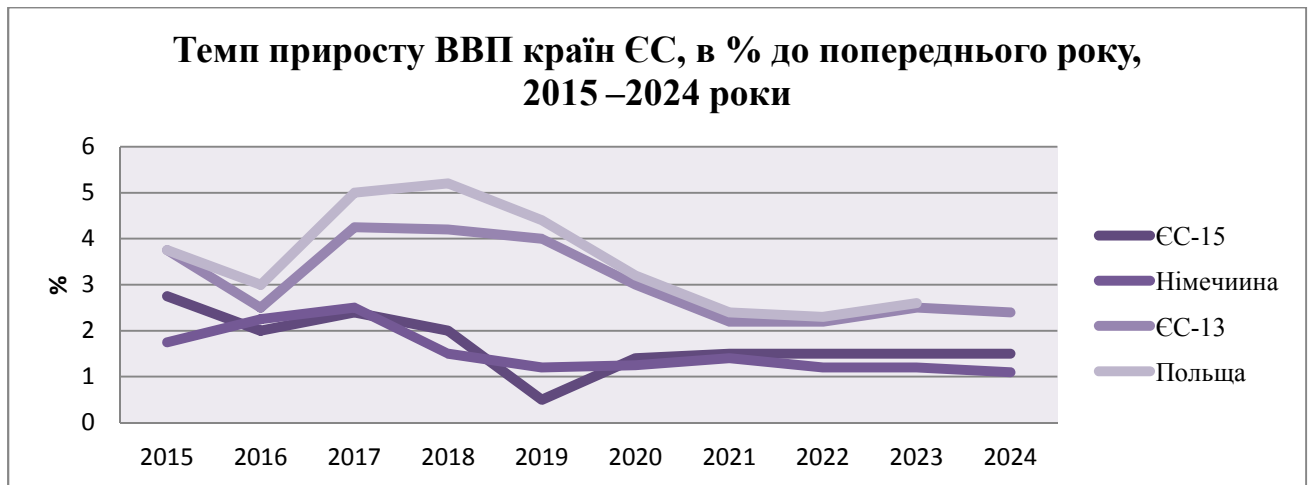
конфлікти також негативно позначилися на зростанні. Прогнози на 2020 рік не відрізняються особливим оптимізмом, тим більше що до кінця не ясні практичні результати виходу Великобританії з Союзу.

У нових умовах ЄС зазнає труднощів з перебудовою загального бюджету. Порівняно низьке (за винятком кількох країн) безробіття, інфляція і процентні ставки виявилися недостатніми для швидкого зростання. Нові члени ЄС-13 розвиваються дещо швидше, ніж країни ЄС-15.

Проте цього виявилось недостатнім для помітної конвергенції в останні роки. На цьому тлі йде значна міграція між країнами ЄС і імміграція в Німеччину та Італію ззовні, що багато в чому ускладнює розвиток і викликає тертя між членами союзу. У 2019 випуск промислової продукції скоротився на 1,0%, в деяких країнах ЄС цей показник був нижче середнього значення по ЄС, наприклад, в Німеччині, скорочення склало 4,7%. Крім того, 2019 рік охарактеризувався негативним сальдо торгового балансу.

Незважаючи на зниження частки Європейського союзу в світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) в останнє десятиліття, його сукупний внесок в світову економіку і раніше залишається значним (за даними МВФ (IMF), 15,8% в 2019 році). Станом на 1 січня 2019 року на території ЄС проживало понад 513,5 млн. осіб.

Графік 2.3

Примітки:

1. Складено автором за даними IMF URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>;
2. Німеччина показана як приклад країни з ЄС-15, а Польща – як приклад країни з ЄС-13.

Динаміка ВВП ЄС-15 та ЄС-28 схожа, так як більшу частину валового випуску ЄС в цілому становить ВВП п'ятнадцяти «старих» членів союзу (майже 90%). Після 2000 року темп приросту країн ЄС-13 став вище, ніж у «старих» країн-членів об'єднання, що зумовило зближення рівня розвитку країн. За оцінками МВФ, в 2016 – 2019 роках темп приросту валового випуску «нових» членів Європейського союзу в середньому склав 3,9% щорічно, а «старих» – 1,9% (графік 2.3). Важливо відзначити, що високі темпи зростання країн ЄС-13 забезпечувалися сильним збільшенням внутрішнього попиту і споживання.

Протягом 2016 – 2018 років валовий випуск ЄС в середньому збільшувався на 2,3% щорічно. Основні макроекономічні показники ЄС (табл. 2.4). За оцінками МВФ, в 2019 році темпи приросту економіки ЄС знизилися до 1,5%. Така динаміка валового випуску обумовлена негативною кон'юктурою світової економіки, зниженням темпів приросту світової торгівлі, тарифними конфліктами між окремими країнами і невизначеністю, пов'язаною з геополітичними ризиками, зокрема виходом Великобританії з ЄС, реалізацією зобов'язань торгової угоди між США і Китаєм.

Уповільнення темпів приросту економіки в 2019 році було характерно не для всіх країн союзу. Прискорення зростання ВВП було відзначено в Ірландії,

яка показала максимальне значення серед країн Євросоюзу (+ 4,3%), Греції (+ 2,0%), а також в більшості країн групи ЄС-13: наприклад, в Угорщині (+4, 6%), Латвії (+ 2,8%), Литві (+ 3,4%) і Польщі (+ 4,0%).

Сповільнення світової економіки може загальмувати економічне зростання «нових» членів союзу, уповільнивши конвергенцію економічного розвитку країн ЄС. Це підтверджують оцінки МВФ: згідно з прогнозом, в 2020 році темпи приросту валового випуску ЄС-15 збільшаться до 1,5%, а ЄС-13 знизяться до 3,2%. У той же час очікується, що темп приросту ВВП ЄС-28 збільшиться до 1,6%. Однак у 2020 році додатковим фактором невизначеності для економіки Європейського союзу може стати COVID-19, який в лютому 2020 року поширився по північній частині Італії.

Таблиця 2.4

Основні макроекономічні показники Європейського союзу, 2015-2019 роки

	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП реальний, % до попереднього року	2,5	2,1	2,8	2,2	1,5
ВВП номінальний., трлн дол, США	16,4	16,5	17,3	18,7	18,3
ВВП на душу населення за ПКС, тис. дол (2011)	36,0	36,7	37,6	38,4	38,9
Норма накопичення, % ВВП	20,2	20,5	20,9	21,2	21,2
Середньорічна інфляція, %	0,1	0,2	1,7	1,9	1,5
Населення, млн осіб	507,2	508,5	509,5	510,4	511,3
Сальдо держбюджету, % ВВП	- 2,3	- 1,6	- 1,0	- 0,6	- 0,9
Держборг, % ВВП	71,3	70,6	68,5	67,0	66,9
Рахунок поточних операцій, % ВВП	1,7	2,0	2,4	2,0	2,0

Примітка. За даними IMF URL:

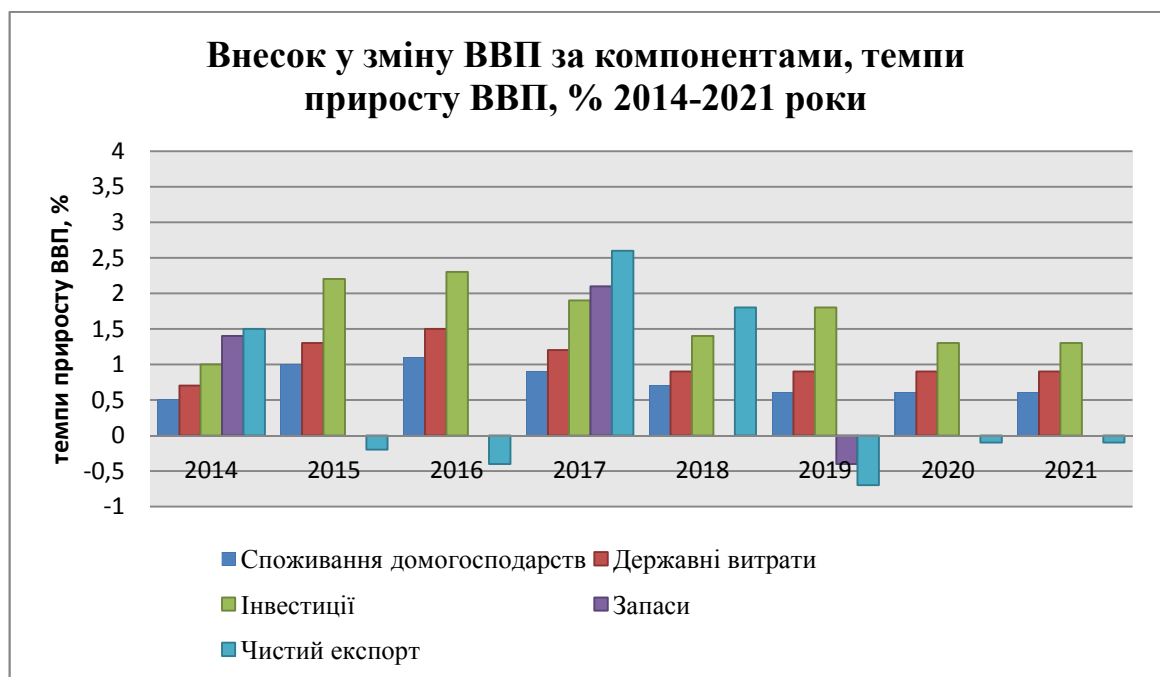
https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD

Аналіз ВВП за компонентами використання показав, що в 2014 – 2018 роках зростання внутрішнього валового продукту в Європейському союзі здійснювався в основному за рахунок інвестицій в основний капітал і

споживання домашніх господарств. Чистий експорт вносив негативний внесок в зростання ВВП в 2015 – 2016 роках, позитивний – в 2017 – 2018 роках. За оцінками Європейської комісії, чистий експорт сповільнить темпи приросту ВВП ЄС в 2019 – 2021 роках (графік 2.4).

Збереження стабільних темпів приросту особистого споживання в 2018 – 2019 роках багато в чому обумовлено зростанням заробітної плати, низькими значеннями процентних ставок і скороченням рівня безробіття нижче докризового рівня. Згідно з даними Євростату, середній рівень безробіття в ЄС за підсумками 2019 року склав 6,4% після 8,6% в 2016 р. Однак така тенденція була характерна не для всіх країн союзу. Наприклад, в Іспанії в 2019 році рівень безробіття склав 14,1%, що вище докризових показників (8,2% в 2007 році), в Данії - 5,0% (3,8% в 2007 році), на Кіпрі - 7,5% (3,9% в 2007 році).

Графік 2.4

Примітка. За даними Eurostat

[//URL:http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en).

Стримані темпи зростання економік країн Європейського союзу також відбилася на динаміці ВВП за ПКС на душу населення: в 2019 році він склав 38,9 тис. дол./люд. Уповільнення темпів приросту в країнах ЄС-15 було кілька

сильніше, ніж в країнах групи ЄС-13. У 2019 р. середні темпи приросту ВВП за ПКС на душу населення в країнах ЄС-13 та ЄС-15 склали 3,0% і 3,4% відповідно. В ЄС-15 в 2019 році середній ВВП на душу населення за ПКС досяг позначки в 53,6 тис. дол./люд. Максимальний показник був зафіксований в Люксембурзі – 108,9 тис. дол./люд. (табл. 2.5). Серед країн групи ЄС-13 мінімальний ВВП за ПКС на душу населення в 2019 році був відзначений в Болгарії (21,5 тис. дол./люд.), Максимальний на Мальті - 41,4 тис. дол./люд.

У 2019 р. інфляція в країнах ЄС-13 була вище, ніж в країнах ЄС-15. Стримані темпи зростання економік країн Європейського союзу також відбилася на динаміці ВВП за ПКС на душу населення: в 2019 році він склав 38,9 тис. дол./люд. Уповільнення темпів приросту в країнах ЄС-15 було кілька сильніше, ніж в країнах групи ЄС-13. У 2019 р. середні темпи приросту ВВП за ПКС на душу населення в країнах ЄС-13 та ЄС-15 склали 3,0% і 3,4% відповідно. В ЄС-15 в 2019 році середній ВВП на душу населення за ПКС досяг позначки в 53,6 тис. дол./люд. Максимальний показник був зафіксований в Люксембурзі - 108,9 тис. дол./люд. (табл. 2.5). Серед країн групи ЄС-13 мінімальний ВВП за ПКС на душу населення в 2019 році був відзначений в Болгарії (21,5 тис. дол./люд.), максимальний на Мальті - 41,4 тис. дол./люд.

Таблиця 2.5

Темпи приросту населення, ВВП, ВВП за ПКС на душу населення, інфляції в
країнах-членах ЄС, 2016 – 2019 роки

	Населення, млн. чол.			Темпи приросту ВВП, %		ВВП за ПКС на душу населення, тис. дол./люд.			Середні темпи приросту інфляції, %	
	2016	2019	Приріст 2016 - 2019,%	2016	2019	2016	2019	Приріст 2016 - 2019,%	2016	2019
ЄС-15										
Австрія	8,7	9,0	2,4	2,0	1,6	48,2	53,6	11,0	1,0	1,5
Бельгія	11,3	11,5	1,3	1,5	1,2	45,2	49,5	9,5	1,8	1,5
Данія	5,7	5,8	1,7	2,4	1,7	48,9	53,9	10,2	0,0	1,3
Фінляндія	5,5	5,5	0,0	2,8	1,2	42,8	48,0	12,0	0,4	1,2
Франція	64,5	64,8	0,6	1,1	1,2	42,4	47,2	11,3	0,3	1,2
Німеччина	82,3	83,0	0,8	2,2	0,5	48,6	53,6	10,3	0,4	1,5
Греція	10,8	10,7	-0,6	-0,2	2,0	26,8	30,3	12,8	0,0	0,6
Ірландія	4,8	5,0	3,8	3,7	4,3	66,7	83,4	25,0	-0,2	1,2
Італія	60,7	60,4	-0,5	1,1	0,0	37,0	40,5	9,5	-0,1	0,7
Люксембург	0,6	0,6	0,0	2,4	2,6	102,2	109,0	6,6	0,0	1,7
Нідерланди	17,0	17,2	1,5	2,2	1,8	51,9	58,3	12,5	0,1	2,5
Португалія	10,3	10,3	-0,6	2,0	1,9	29,2	33,7	15,5	0,6	0,9
Іспанія	46,4	46,7	0,6	3,2	2,2	36,5	41,6	14,0	-0,2	0,7
Швеція	10,0	10,3	3,3	2,4	0,9	50,2	54,6	8,8	1,1	1,7
Великобританія	65,6	66,9	1,9	1,8	1,2	43,0	46,8	9,0	0,7	1,8
ЄС-13										
Болгарія	7,1	7,0	-2,0	3,9	3,7	19,0	21,5	13,2	-1,3	2,5
Хорватія	4,2	4,1	-2,7	3,5	3,0	21,6	24,2	11,9	-1,1	1,0
Кіпр	0,8	0,9	3,3	4,8	3,1	33,4	36,1	8,4	-1,2	0,7
Чехія	10,6	10,6	0,8	2,5	2,5	31,0	33,9	9,2	0,7	2,6
Естонія	1,3	1,3	0,2	2,6	3,2	27,5	31,3	14,0	0,8	2,5
Угорщина	9,8	9,8	-0,7	2,3	4,6	25,8	29,7	15,2	0,41	3,4

Продовження таблиці 2.5

Латвія	2,0	1,9	-2,0	2,1	2,8	23,8	27,4	15,1	0,1	3,0
Литва	2,9	2,8	-2,9	2,4	3,4	27,9	32,0	14,8	0,7	2,3
Мальта	0,5	0,5	7,8	5,7	5,1	37,2	41,4	11,3	0,9	1,7

Польща	38,0	38,0	0,0	3,1	4,0	25,8	29,6	14,8	-0,6	2,4
Румунія	19,8	19,5	-1,2	4,8	4,0	20,8	24,4	17,2	-1,6	4,2
Словаччина	5,4	5,5	0,5	3,1	2,6	29,2	32,0	9,7	-0,5	2,6
Словенія	2,1	2,1	0,0	3,1	2,9	30,0	33,6	12,1	-0,1	1,8

Примітка. За даними Eurostat//URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tet000018&language=en>.

Уповільнення темпів приросту економік ЄС вплинуло на подальше збільшення дефіциту державного бюджету (-0,9% ВВП в 2019 році). За даними МВФ, на протязі 2016 – 2018 років сальдо поточних операцій у Європейського союзу залишалось позитивним, в 2019 році тенденція збереглася (+ 2,0% ВВП). Згідно сезонно скоригованих статистичними даними Євростату, рахунок поточних операцій за підсумками 9 місяців 2019 р. склав 156,6 млрд. євро. Це було обумовлено значним профіцитом рахунку поточних операцій в Німеччині (+ 7,0%), Ірландії (+ 10,8%), Люксембурзі (+ 4,5%), Мальті (+ 7,6%) і Нідерландах (+9, 8%). У 2019 р. темп зростання середньорічної інфляції в Європейському союзі продовжив зниження (до 1,5%), що було обумовлено скороченням цін на енергоносії. При цьому рівні інфляції різняться між групами ЄС-15 та ЄС-13. Наприклад, за підсумками 2019 року в Німеччині інфляція склала 1,5%, у Франції – 1,2%, Бельгії – 1,5%, Данії – 1,3% в Іспанії та Португалії – 0,7% і 0,9% відповідно. У країнах групи ЄС-13, навпаки, темпи зростання цін були значно вище. У Чехії за підсумками 2019 року інфляція склала 2,6%, в Угорщині – 3,4%, Румунії – 4,2%, Словаччини – 2,6% (табл. 2.5).

Висновки до 2 розділу

Останні тенденції до конвергенції доходів в ЄС виділяють дві різні моделі:

По-перше, сильну конвергенцію з початку століть у державах-членах, яка, по суті, зумовлена динамікою Сходу та Заходу.

По-друге, багато південних регіонів, як у старих, так і в нових державах-членах ЄС, боролися або не встигали йти в ногу з рештою ЄС. Нарешті, у випадку південно-східних держав-членів це призвело до дуже сильних розбіжностей у внутрішньому доході. Ця модель насправді є спільною для всіх нових східних держав-членів. Існують вагомні докази того, що столичні регіони випереджали решту країни непропорційно, під впливом сильних агломераційних сил навколо мегаполісів.

Історично опис інтеграції до ЄС базувався на аргументі, що більш глибока економічна інтеграція призведе до конвергенції доходів. Але насправді цей аргумент здається помилковим з двох причин. Перший – економічна інтеграція призводить до агломерації виробництва та концентрації доходів. Обидва результати важко узгодити з конвергенцією доходів. Великі емпіричні дані, особливо пов'язані з досвідом розширення Сходу, підтверджують прогноз агломерації та потенційно розбіжності між регіонами.

Другий заснований на досвіді США, який часто приймається як орієнтир для процесу інтеграції до ЄС. Факти свідчать про те, що навіть нація, яка дуже довго інтегрується, вже не прогресує з точки зору конвергенції доходів, і в даний час вона демонструє ступінь розподілу доходів між державами, подібну до тієї, що існує в ЄС. Обидва міркування свідчать про те, що глибша економічна інтеграція не обов'язково забезпечує конвертацію доходу, і повна конвергенція доходів не є реальною метою.

Такі висновки піднімають важливі питання для ЄС та його територіальної політики, оскільки обіцянка повної конвергенції не може бути виконана. Однак згуртованість повинна залишатися основною метою проекту ЄС, а політика

згуртованості стає ще більш важливою. У таких рамках політика повинна створити умови для різних регіонів, щоб уникнути поляризації у виробництві та концентрації доходів, що призводить до соціальних поділів та переломів, як вздовж регіональних, так і національних кордонів.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ

3.1. Євроінтеграція та конвергенційні процеси України

Підтримання конвергенційних процесів – є невід’ємною умовою досягнення повноцінної європейської інтеграції України. Це доводить досвід як постсоціалістичних держав ЦСЄ, що вже вступили до Євросоюзу, так і низки балканських країн-претендентів на вступ. Окрім того, за умов глобальної диспропорційності й асиметричності розвитку, конвергенція моделей соціально-економічного розвитку країн ЄС та України посилюватиме антикризові можливості її розвитку. [29, с.676] Процес європейської інтеграції повною відіграє роль стимулюючого механізму конвергенційних процесів у Євросоюзі й у цьому контексті забезпечення ефективної інтеграції України в ЄС може становити для них обопільний інтерес.

Знаковою подією в новітній євроінтеграційній історії нашої держави стало підписання у 2014 р. «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з Атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», одночасно ратифікованої Європарламентом і Верховною Радою України.

Спрямування, координація, контроль розроблення та здійснення заходів з виконання Угоди, а також домовленостей між Україною та Європейським Союзом здійснює Кабінет Міністрів України. При цьому організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення його діяльності у сфері європейської інтеграції здійснює Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, офіційно створений наприкінці 2017 р. (із серпня 2014 р. до листопада 2016 р. – Урядовий офіс із питань європейської інтеграції, із листопада 2016 р. до жовтня 2017 р. – Урядовий офіс із питань європейської та євроатлантичної інтеграції).

Саме він узагальнює результати та аналізує виконання урядових планів заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, які передбачають внесення змін до нормативно-правових актів та розроблення нових із метою наближення законодавства України до права Європейського Союзу відповідно до зобов'язань у рамках Угоди.

Варто зазначити, що застосований підхід до складання та забезпечення виконання планів щодо імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наразі є недостатньою системним і ефективним. Спочатку було затверджено відповідні плани на 2014 – 2017 рр. та 2017 – 2019 рр., а згодом у жовтні 2017 р. Уряд скасував попередній і ухвалив новий План імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, останній термін виконання якого спливає 2030 р. Така несподіваність характеризує брак ефективних управлінсько-організаційних підходів у проваджуваній нині вітчизняній політиці європейської інтеграції. У зв'язку цілком слушною видається пропозиція щодо забезпечення поетапної імплементації Угоди чіткою імперативною нормою: те чи інше положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС не може бути введено в дію, якщо не буде забезпечено конкурентоспроможного економічного зростання і підвищення інноваційного рівня національної економіки.

Крім того, необхідним кроком для України є створення багаторівневої системи управління процесом євроінтеграції – із залученням до неї представників профільних урядових структур, провідних всеукраїнських об'єднань та асоціацій бізнесу, недержавних організацій та різних секторів академічної сфери (НАН України, університети, недержавні дослідницькі організації), – яка має перетворитися на постійно діючий механізм двосторонньої комунікації під час підготовки ключових рішень стосовно розвитку євроінтеграції. [30, с.121]

Сьогодні більшість експертів до очевидних здобутків упровадження Угоди відносить початок роботи із січня 2016 р. поглибленої та всеохоплюючої Зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом, а також надання українським громадянам із червня 2017 р. право на безвізовий в'їзд до країн-членів ЄС. Однак соціально-економічні наслідки цих переваг євроінтеграції наразі є неоднозначними, з огляду на динаміку загальних обсягів зовнішньої торгівлі України, а також трудової міграції українців за кордоном.

Так, проти 2014 р. – року ухвалення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, який слугує «точкою відліку» в євроінтеграційному поступі нашої держави, – динаміка показників зведеного зовнішньоторговельного балансу України з Європейським Союзом зазнала як позитивних, так і негативних змін.

Питома вага країн ЄС у торгівлі України товарами та послугами зросла за експортом з 31,8% у 2014 р. до 40,3% у 2018 р., за імпортом – відповідно з 39,0% до 41,8%. При цьому обсяг українського експорту товарів і послуг до держави ЄС спочатку різкого скоротився з 20383,0 млн. дол. США у 2014 р. до 15339,5 млн. дол. США у 2015 р., а потім поступово зріс до 23032,0 млн. дол. США у 2018 р., збільшившись проти попереднього 2017 року на 14,3%. Відповідно, імпорт із України зменшився з 24207,6 млн. дол. США у 2014 р. до 18075,9 млн. дол. США у 2015 р., а потім значно зріс, сягнувши у 2018 р. 26285,1 млн. дол. США, що на 12,7% перевищує аналогічний показник 2017 року. [31, с.8-9], [32, с.12-14], [33]

І хоча в останні роки спостерігається скорочення від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу України з Євросоюзом – з 3824,6 млн. дол. США у 2015 р. до 3253,1 млн. дол. США у 2018 р. (на 14,9%), – це свідчить про те, що більші вигоди від посилення торговельного співробітництва, зокрема функціонування Зони вільної торгівлі, на поточний момент отримує ЄС, а не Україна.

Крім того, нарощування в 2014 – 2018 рр. Україною експорту товарів до країн об'єднаної Європи (на 3155,6 млн. дол. США, з 17002,9 до 20158,5 млн. дол. США) абсолютно не покриває катастрофічного скорочення обсягів торгівлі українськими товарами з країнами СНД за цей же період (на 7855,3 млн. дол. США, з 14882,3 до 7027,0 млн. дол. США). [33] Фактично це засвідчує, що протягом 2014 – 2018 рр. ринки близького зарубіжжя для України були значною мірою втрачені, а ринки Європи залишилися, як і раніше, важкодоступними.

Авторитетні експерти цілком справедливо вказують на те, що процес інтеграційної взаємодії нашої держави з Європейським Союзом слід розглядати під призмою відстоювання національних інтересів України, а не інших держав Заходу, та спрямувати його у межах теоретичної парадигми сталого розвитку. [34] На жаль, поточна вітчизняна політика у сфері євроінтеграції характеризується дефіцитом національного економічного патріотизму (який має мало спільного з економічними євроромантизмом і утопізм) та відсутністю чіткого усвідомлення, що національні економічні інтереси України не завжди ідентичні економічним інтересам ЄС у цілому або ж його окремих держав-учасниць. Європейську інтеграцію України слід розглядати не як самоціль, а як засіб зміцнення національної економіки, і кожний євроінтеграційний крок повинен супроводжуватися реальним поліпшення економічного становища критичної маси українських громадян, інакше досить ймовірно їх розчарування у «європейській мрії». [35, с.50-51]

В жовтні 2017 року Урядом України було схвалено Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018 – 2021 роки. Основна мета Стратегії полягає в утвердженні в українського суспільства свідомої підтримки членства країни в ЄС, інтеграції до європейського економічного, культурного та політичного простору та здійснення процесів внутрішніх реформ й перетворень в сторону більш вільного, демократичного, справедливого, прозорого та успішного суспільства.

Передбачається, що реалізацію Стратегії спільними зусиллями здійснюватимуть органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та бізнесу за рахунок та у межах бюджетних асигнувань, які передбачені центральним органам виконавчої влади, а також іншим державним органам на певний рік, а також інших джерел, що не заборонені законодавством. Задля реалізації Стратегії можуть також залучатися фінансові ресурси українських та міжнародних бізнес-структур, неурядових організацій, фондів тощо.

Комунікаційні цілі Стратегії наведені на рис. 3.1.

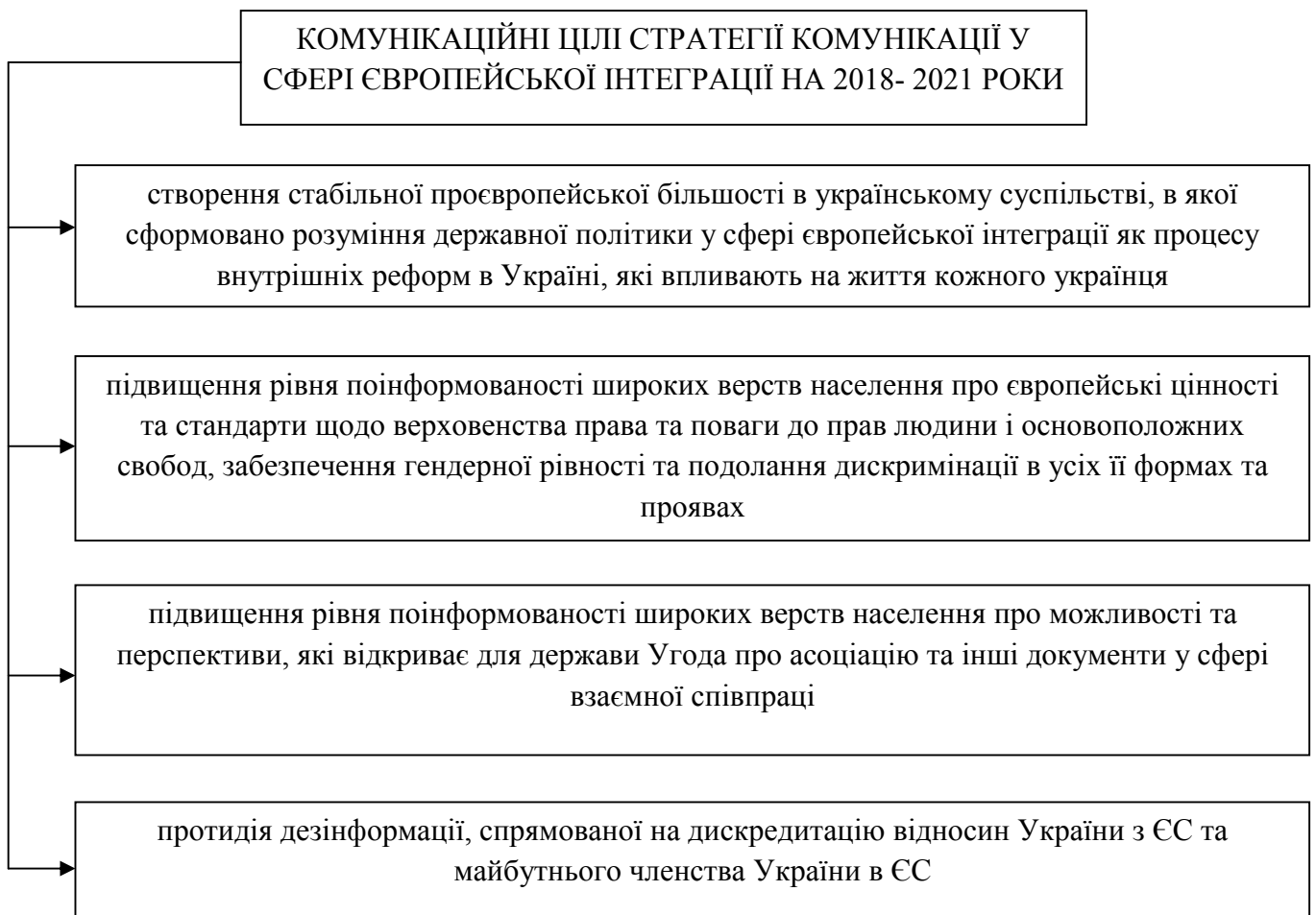

Рис. 3.1. Комунікаційні цілі Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018 – 2021 роки

Примітка. Складено за [36, с.46]

Очікуваний результат реалізації Стратегії – це забезпечення свідомої підтримки населенням України євроінтеграційних процесів як можливості проведення реформ та перетворень в державі, що орієнтовано на досягнення її політичної стабільності, розвиток демократії, на дотримання верховенства права, а також поваги до прав людини й основоположних свобод, гендерної рівності та недискримінації і впровадження в Україні відповідних соціальних стандартів країн-членів ЄС, підвищення рівня суспільної підтримки стратегічної мети нашої країни – її вступу до ЄС. Таким чином, Україну на шляху євроінтеграції чекають як перспективи, так і певні проблеми, подолання яких повинне бути закладене в Стратегії євроінтеграції країни.

Основна мета Стратегії - це утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства нашої країни в ЄС, її інтеграції до європейського економічного, культурного та політичного простору, а також проведення процесів внутрішніх реформ та перетворень щодо розвитку справедливого, вільного, успішного, демократичного й прозорого суспільства, яке спирається на засадничі права й свободи людини, а також на принципи недискримінації та гендерної рівності, ринкової економіки, підзвітності влади і відкритості.

У лютому 2018 р. Європейська Комісія ухвалила стратегію «Надійна перспектива розширення ЄС та його посилення взаємодія з Західними Балканами», у рамках якої окреслено необхідні умови та гарантії вступу до Євросоюзу в осяжній перспективі шести балканських держав – Сербії, Македонії, Албанії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, а також Косова, – причому Сербія та Чорногорія можуть стати учасницями ЄС вже в 2025 р. Україні серед офіційних претендентів увійти до найближчих хвиль розширення Євросоюзу не виявилось. [37]

У травні 2018 р. глава представництва Європейського Союзу в Україні Х. Мінгареллі заявив, що на відміну від Туреччини, Україна наразі немає перспектив членства в Євросоюзі, тож нині її увага має зосередитися на виконанні Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема в контексті політичної асоціації та економічної інтеграції. [38]

По завершенню ювілейного 20-го саміту Україна – ЄС, що відбувся в липні 2018 р., було ухвалено підсумкову резолюцію, в тексті якої знову закріплено чітку прив'язку євроінтеграційних перспектив України до положень Угоди про асоціацію з ЄС (яка, як уже зазначалося, не передбачає членства Україна в Євросоюзі). [39]

Отже, навіть у далекій перспективі Євросоюз не бере на себе офіційних зобов'язань щодо прийняття України до свого складу, а це означає що вона не матиме такого сприятливого механізму конвергенції, як доступ до коштів структурних фондів і програм політики згуртування ЄС.

Зі свого боку Україна не докладає достатніх зусиль для виконання умов Угоди про асоціацію з ЄС хоча в тексті цього документу чітко зазначено, що «...політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнення України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах».

У періодичному звіті Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції зазначено, що у звітному 2017 році (йдеться про рівень виконання завдань, передбачених урядом Планом заходів з імплементації Угоди) становив лише 41%, зокрема: Верховною Радою – 32%; центральними органами виконавчої влади – 42%; іншими органами державної влади України – 50%.

За даними того ж джерела, у звітному 2018 році загальні прогрес з виконання Україною Угоди про асоціацію з ЄС підвищився до 52%, у тому числі встановивши: Верховною Радою – 40%; центральними органами виконавчої влади – 55%; іншими органами державної влади України – 47%.

При цьому в розрізі сфери реалізації заходів щодо імплементації Угоди ситуація здається ще складнішою, оскільки рівень їх виконання коливався в широкому діапазоні від 13% до 89%:

- 13% — освіта навчання та молодь;
- 15% — транспорт, поштової послуги;
- 16% — державні закупівлі;
- 22% — навколишнє природне середовище;
- 33% — статистика та обмін інформацією;
- 35% — наука, технології та інновації, космос;
- 36% — митні питання;
- 39% — енергоефективність та ЖКГ;
- 41% — юстиція, свобода, безпека та права людини;
- 50% — політичний діалог, національна безпека та оборона;
- 59% — енергетика, зокрема ядерна;
- 64% — санітарні та фітосанітарні заходи;
- 67% — фінансовий сектор;
- 70% — соціальна політика і трудові відносини;
- 70% — технічні бар'єри в торгівлі;
- 86% — сільське господарство;
- 89% — підприємництво. [40, с. 5-6]

За таких показників щодо результативності імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в процесі їх інтеграції та конвергенції може розтягнутися на десятиріччя, або й узагалі загальмуватися.

3.2. Аналіз сучасних тенденцій розвитку економік провідних країн світу і ризиків, пов'язаних з російсько-українським конфліктом

Наразі у світі відзначається тенденція поетапного вповноваження зростання глобальної економіки. Це, наперед, обумовлені наступними основними чинниками:

- послабленням темпів зростання економіки країн ЄС та країн з економіками, що розвиваються, у т. ч. держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону й Латинської Америки;
- уповільнення темпів економічного розвитку Китаю та створення тенденцій розвитку до виникнення нових корпоративних дефектів, що спричинює зростання ризиків для стабільності фінансово-банківського сектору та підприємств видобувної промисловості КНР;
- поступовим скороченням Федеральною резервною системою програми США «кількісного пом'якшення».

Крім цього, загострення геополітичного протистояння між країнами Заходу та РФ через російсько-український конфлікт призвело до створення нових фінансових, економічних та геополітичних збірників для глобального економічного розвитку, основні чинники формування яких:

- значна залежність економіки окремих країн-членів ЄС від встановлення російських енергоносіїв, а також можливе запровадження російської сторони дій у відповідь у разі збільшення економічної ізоляції Москви від країн Заходу;
- поширення негативних тенденцій, залучення із девальвації російського рубля та значущим уповільненням темпів економічного розвитку РФ, та країн-членів МС та СЕП, а також держава Центральноазіатського регіону;

- запровадження введення політики Москви прискореного зближення з КНР (не виключене до рівня створення політико-військового альянсу), що розглядається Вашингтоном як суттєва загроза власного національного інтересу;
- активні дії Москви із консолідації потенціалу БРІКС із підтримкою прискорення процесу створення альтернативних західних механізмів за підтримки стабільного економічного розвитку членів об'єднання та орієнтованих на співпрацю з ним партнерів із числа країн, що розвиваються;
- нарощування конфліктного потенціалу в політичних відносинах між Саудівською Аравією та країнами-членами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки через іранське питання;
- істотне збільшення ризиків для інвесторів на пострадянському просторі, а також у регіонах із високим конфліктним потенціалом через нерегульованість спірних територіальних питань (Південно-Східна Азія, Південна Америка).

Сучасні тенденції розвитку ЄС.

На сьогодні спостерігаються всі ознаки уповільнення темпів розвитку європейської економіки (зростання ВВП у II кварталі 2014 р. складало 0,7 %) – зниження обсягів промислового виробництва в країнах Єврозони, у т. ч. Франції (-2 %) та Греції (-6,7 %), скорочення позитивного сальдо торговельного балансу валютного блоку до 16,8 млрд. євро (у червні 2014 р.), зменшення індексу ділової активності у державах ЄС. Позитивний ефект від запровадження в червні Європейським Центробанком стимулюючих заходів, що включають зменшення базової процентної ставки до 0,15 % річних та започаткування цільової програми кредитування банків, проявиться лише з часом.

Ризики, що пов'язані з російсько-українським конфліктом. Внаслідок впровадження ЄС секторальних санкцій третього рівня стосовно РФ та російських дій у відповідь, сукупні економічні збитки країн Євросоюзу можуть скласти 40 млрд. євро (0,3 % ВВП ЄС).

При цьому найбільших втрат від введення Росією ембарго на імпорт продуктів харчування з ЄС зазнають Польща (1,1 млрд. дол. у 2014 році), ФРН (814 млн. дол.), Нідерланди (797 млн. дол.), Іспанія (796 млн. дол.), Данія (545 млн. дол.), Франція (444 млн. дол.), Фінляндія (367 млн. дол.). Проте сума збитків найпотужніших економік Європейського союзу (Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія) у співвідношенні до загальних показників їхнього експорту є вкрай незначними у порівнянні з Польщею або Фінляндією.

З огляду на це, основними ризиками для ЄС від впровадження Росією заборони на імпорт європейських продуктів харчування є:

- уповільнення динаміки економічного зростання (відновлення економік окремих країн Східної, Південної та Північної Європи (насамперед, Польщі, Литви, Греції, Фінляндії), агропромисловий експорт яких здебільшого був орієнтований на російський внутрішній ринок. Водночас збитки ЄС від скорочення експорту продовольства до РФ через ембарго можуть скласти до 25 % від загальної суми щорічних поставок агропромислової та харчової продукції, котрі оцінюються на рівні близько 12 млрд. євро (потенційні втрати – 3 млрд. євро). Попри це, російська сторона оцінює потенційні збитки для Євросоюзу значно вище;
- зростання рівня безробіття та виділення додаткових коштів на соціальні програми. Це обумовлено перспективою виникнення нових ускладнень на ринку праці внаслідок зниження внутрішніх цін на європейському продовольчому ринку, що може спричинити хвилю банкрутства дрібних фермерських господарств;

- можливе посилення санкційного тиску на ЄС у разі поширення Росією заборони на імпорт алкогольної продукції та дитячого харчування.

Водночас ризики для економіки ЄС у контексті агресії РФ проти України оцінюються як вагомі. З огляду на це, Євросоюз прагне забезпечити вироблення збалансованих рішень з питання економічних санкцій проти Росії, надаючи перевагу прихованим фінансовим санкціям.

Отже, можна прогнозувати, що системними ризиками для економіки Євросоюзу залишатимуться високе боргове навантаження, проблеми банківського сектору, слабкий внутрішній попит, високий рівень безробіття та незавершеність корегування існуючих дисбалансів економічного розвитку (відносно 14 країн-членів ЄС застосовано процедуру надмірного дефіциту бюджету).

Зовнішні ризики та загрози економічній безпеці України

Вплив сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку провідних економік світу на динаміку економічного розвитку України в умовах агресії з боку Росії свідчить про можливість посилення ризику наступних зовнішніх загроз:

- відсутність чинників швидкого зростання в європейському регіоні та слабкий попит з боку ЄС на імпорт українських товарів;
- часткове уповільнення активності США на українському напрямку, обумовлене актуалізацією для Вашингтону питання недопущення порушення поточного американсько-китайського статус-кво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні;
- стримане сприйняття країнами-лідерами ключових для торговельно-економічних інтересів України регіонів (Близький та Середній Схід, Південна Америка, Південно-Східна Азія та Африка) доцільності поступатись інтересами у взаєминах з РФ на користь України;

- намагання урядів розвинених країн світу вирішити проблеми надмірної заборгованості (США – 101 %, Японія – 227 %, Італія – 132 %, Бельгія – 101 %, Сінгапур – 105 %, Греція – 175 %, Португалія – 129 %), що обмежуватиме міжнародні потоки інвестицій;
- збереження переважно м'якої грошово-кредитної політики як у розвинутих країнах (США, Японія, ФРН, Франція, Великобританія, Канада), так і в державах, що розвиваються (Китай, Мексика, Туреччина, Бразилія, Індонезія), що призведе до зростання ризиків зміни напрямку потоків капіталу (повернення капіталів у розвинені країни з їх частковим виведенням з держав, що розвиваються);
- зростання ролі і впливу економіки Китаю на глобальні потоки товарів та інвестицій.

В будь-якому разі в 2014 – 2015 рр. економіку України чекало затяжне зниження (технічна рецесія), що супроводжувалась девальвацією гривні та різким погіршенням стану в споживчих та інвестиційних секторах на фоні ескалації агресії з боку Росії, у т.ч. в економічній площині. При цьому, найбільш вагомим ризиком для України в економічній сфері є впровадження Кремлем заходів зі зриву виконання антикризових програм українським урядом з метою руйнування засад розвитку вітчизняної економіки.

Подальші ж перспективи залежатимуть від спроможності України ефективно використати стабілізаційні кошти міжнародної фінансової допомоги, свідченням чому буде виконання першочергових заходів антикризової програми і в першу чергу з управління державними фінансами та реальної боротьби з корупцією.

3.3. Соціально-економічні наслідки пандемії COVID-19 для світової економіки та країн ЄС

Пандемія COVID-19 є серйозним потрясінням для світової економіки та країн ЄС з дуже серйозними соціально-економічними наслідками. Незважаючи на швидку та всебічну політичну відповідь як на ЄС, так і на національному рівні, цього року економіка ЄС зазнає спаду в історичних масштабах. Економічний прогноз весни 2020 року Європейського Союзу передбачає, що економіка Єврозони скоротиться до рекордних 7,75% у 2020 році та зросте на 6,25% до 2021 року. Загальна економіка ЄС скоротиться на 7,5% у 2020 році та зросте приблизно 6% у 2021 р. Шок для економіки ЄС симетричний тим, що пандемія вразила всі держави-члени, але як падіння виробництва в 2020 р.

ЄС більше за інших на Заході постраждав від COVID-19 і запровадив найжорсткіший карантин. Тепер він збирає плоди епідемії. Згідно з останніми даними Євростату, економіка ЄС скоротилася на 3,5% за перші три місяці 2020 року.

Такими темпами вона впаде на 13% за рік, і Європа недорахується майже 2 трлн євро. І це при тому, що ще приблизно стільки ж їй доведеться витратити на боротьбу з вірусом і кризою.

Загальний карантин скував ЄС лише у березні, і головний удар по кишені громадян і бізнесу припадає на поточний другий квартал. Якщо вірус не відступить у другій половині року, і економіка не почне відновлюватися, загальний збиток буде ще більш істотним.

Європейський центробанк допускає, що падіння ВВП за підсумками року досягне 12% в країнах обігу євро. До Єврозони входять 19 з 27 країн Євросоюзу, і на них припадає 85% економіки ЄС, або 12 трлн. з 14 трлн. євро загального ВВП.

«Швидкість і глибина падіння економіки безпрецедентні для мирного часу, – сказала голова центробанку Крістін Лагард. – Масштаб спаду буде повністю залежати від того, скільки триватиме карантин і наскільки успішними виявляться заходи підтримки людей і бізнесу».

За підсумками року Європа ще більше відстане від конкурентів. За оцінками Міжнародного валютного фонду, обвал в Євросоюзі (мінус 7%) буде більш істотним, ніж в США (-6%) і Японії (-5%), а конкурент ЄС в боротьбі за звання другої найбільшої економіки світу – Китай і зовсім уникне падіння (+1,2%).

Економічне відновлення кожної держави-члена буде залежати не тільки від розвитку пандемії в кожній країні, але також від структури їх економік та їх спроможності реагувати стабілізуючою політикою. З огляду на взаємозалежність економік ЄС, динаміка відновлення в кожній державі-члені також вплине на силу відновлення інших держав-членів. Короткострокові схеми роботи, субсидії на заробітну плату та підтримка бізнесу допоможуть обмежити втрату робочих місць. Однак пандемія COVID-19 матиме серйозний вплив на ринок праці. Передбачається, що рівень безробіття в Євросоні зросте з 7,5% у 2019 році до 9,5% у 2020 році, а потім знову знизиться до 8,5% у 2021 році. В ЄС рівень безробіття, як очікується, зросте з 6,7% у 2019 році до 9% у 2020, а потім впаде приблизно до 8% у 2021 році.

Позиція України у врахуванні впливу COVID-19 на вибудовування двосторонніх відносин з Європейським Союзом та його державами-членами повинна бути проактивною і базуватися на принципах солідарності та взаємної підтримки. Водночас, через посилення впливу кризових процесів, існує ризик уповільнення співпраці з ЄС та окремими державами-членами, тож українська дипломатія повинна вжити прицільних точкових заходів для збереження наявних напрацювань та стимулювання позитивної динаміки такої співпраці.

Зокрема:

1. Європейський Союз вже заявив про готовність надавати додаткові ресурси на боротьбу з COVID-19 для держав-партнерів Східного партнерства. Однак в контексті перегляду Східного Партнерства Києву варто поглибити цей порядок денний і вийти з власними пропозиціями щодо посилення співпраці на рівні багатостороннього інституційного виміру у подоланні наслідків пандемії в регіоні Східного партнерства. В довгостроковій перспективі Київ може взяти на себе роль регіонального лідера у просуванні міждержавних ініціатив співпраці у випадку надзвичайних ситуацій природного, санітарного чи техногенного характеру.
2. Потенційне посилення антисистемних та праворадикальних політичних сил у державах-членах ЄС, що використовують ситуацію з COVID-19 у власних цілях у поєднанні з активною міжнародною кампанією РФ щодо скасування міжнародних санкцій з гуманітарних мотивів та як прояву солідарності можуть додатково загострити питання подовження дії санкцій вже на найближчому засіданні Європейської Ради. У цій ситуації доцільно:
 - посилити проактивний діалог з цих питань з Італією, Францією, Німеччиною, Чехією та ін. країнами на найвищому рівні для утримання санкційної солідарності на рівні ЄС;
 - опрацювати можливість залучення контактів на рівні побратимських відносин між містами та регіонами України та відповідних місцевостей у країнах ризику, з метою мінімізації лобіювання зняття санкцій регіональними владами;
 - провести аудит наявних можливостей МЗС щодо проведення відповідних формальних на неформальних публічних кампаній з роз'яснення подвійної гри Росії у співпраці з окремими державами ЄС;

- відповідно до наявних можливостей внести зміни та уточнення до плану дій МЗС на 2020 рік з метою ресурсного забезпечення роботи інформаційно-іміджевої роботи за кордоном;
- окремо необхідно працювати з КНР, яка підтримала перегляд санкцій щодо Ірану і переконати китайське керівництво, що перегляд санкцій не може бути пакетним і відповідно поширюватися на Росію.

3. Зважаючи на те, що криза COVID-19 стала водночас знаряддям та приводом для чергової хвилі російських операцій впливу у ЄС, а також на значний досвід України у протистоянні таким деструктивним впливам, важливо:

- посилити координацію між Україною та державами-членами ЄС у сфері протидії російським інформаційним операціям, зокрема у діалозі з колегами знайти нові точки співробітництва з EastStratComTaskForce – інституцією ЄС, яка займається моніторингом дезінформації;
- повернутись до ідеї створення в Києві Центру протидії гібридним загрозам в регіоні Східного партнерства;
- поширювати інформаційний контент з протидії російській дезінформації, що виробляється українськими неурядовими ініціативами, за допомогою ЗДУ України за кордоном у систематичний спосіб.

Висновки до розділу 3

З метою удосконалення стратегії економічного розвитку України можна навести наступні пропозиції:

1. Можна зауважити, що в сучасних умовах глобалізаційних змін основним завданням України під час підписання договорів з будь-якими інтеграційними структурами є максимальне відстоювання національних позицій та інтересів, збереження або поліпшення існуючих торговельно-економічних відносин. Євросоюз запропонував Україні створити всеосяжну зону вільної торгівлі (ЗВТ+), яка має на увазі створення угруповання з двох або кількох митних територій, які скасовують тарифні обмеження на значні обсяги в торгівлі територій, формат поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі включає в себе не лише торгівлю товарами, але і послугами, капіталом і робочою силою, передбачає доступ до ринків державних закупівель тощо. Вважається доцільним зазначити, що Україні необхідно прагнути максимально реалізовувати свій експортний потенціал і економіко-географічне положення.
2. Виявлено, що основними реформами для удосконалення стратегії економічного розвитку України повинні стати земельна реформа (знімати мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення потрібно поступово, у міру готовності суспільства і законодавства), подолання корупції (запустити механізм антикорупційного правосуддя, домогтися розслідування, судового розгляду і повернення вкрадених активів режиму Януковича, а також забезпечити прогнозованість змін податкового законодавства, щоб дати можливість бізнесу нормально розвиватися) та приватизація державних підприємств (у 2018 р. великими об'єктами приватизації будуть вважатися ті, ціна активів яких перевищила 250 мільйонів гривень). Впровадження даних реформ прискорить євроінтеграційний процес України та дозволить досягти покращення економічних показників та зростання економіки в довгостроковому періоді.

Зважаючи на геополітичні й гео економічні процеси сучасності та кризові явища в Європейському Союзі, Україна, не знімаючи з порядку денного стратегічну мету євроінтеграції, має зробити головною складовою ставки входження в ЄС – досягнення європейських стандартів життя або конвергенцію. Так, слушно наголошує Т. В. Бурлай, що «...запуск і підтримання конвергенційних процесів є невід’ємною умовою для повноцінної євроінтеграції України, яка у вересні 2014 р. ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом». [41] Тому конвергенцію слід розглядати як непрямий метод розв’язання парадигми реалізації мети щодо набуття членства у цьому угрупованні.

Вирішення проблем конвергенції для України передбачає передусім концентрацію уваги на економічній складовій, бо вона забезпечує формування сталого та послідовного розвитку рівня добробуту нації. Оскільки головним індикатором забезпечення населення товарами і послугами є показник валового внутрішнього продукту на душу населення, українська машина конвергенції має забезпечити досягнення нашою країною такого рівня цього показника, розмір якого сягає щонайменше рівня нових країн Європейського Союзу. Це надскладне завдання з огляду на рейтинг України за виробництвом ВВП на душу населення, який є нижчим за будь-яку країну ЄС. Звичайно, що конвергенція для країн, які розвиваються, передбачає вступ у змагання з усіма країнами, що випередили її. Проте стратегію економічної конвергенції варто розробляти з огляду на ті держави, які спромоглися у сучасній глобальній економіці найшвидше прогресувати.

Президентські й парламентські вибори 2019 р. в Україні підтвердили незадоволеність громадян теперішнім станом економіки і соціальної справедливості. Тому передумовою успішного продовження започаткованих колишнім урядом економічних реформ за умов зростання довіри до них має бути виняткове забезпечення справедливості у соціальній сфері.

Дослідження проблем конвергенції фахівцями Світового Банку [42] дає підстави стверджувати, що саме на такій основі можна розраховувати на успіх земельної, фіскальної та інших реформ. Багато європейських експертів роблять слушний висновок, що на зміну теперішній «машині конвергенції» необхідно розробити «машину конвергенції-2». Проте нова машина розробляється для країн-лідерів з метою оживлення темпів їхнього зростання.

Україні, як і взагалі країнам, що розвиваються, потрібна інша стратегія. Вона має відкрити свій технологічний кордон та зробити його притягальним для країн, які не спроможні підтримувати високі темпи зростання доходів на душу населення без розширення їхніх технологічних кордонів. Країна має розробити систему повернення своїх громадян-випускників іноземних університетів з іноземними і вітчизняними інвесторами на батьківщину. Вона може містити фінансову, технічну, підприємницьку, часову й особистісну складові.

Проблемною тенденцією євроінтеграції є те, що ЄС розростається, але європейці не стають об'єднаними. Вихід вбачається у тому, що машина конвергенції у версії 2.0 має стати машиною конвергенції людей та фірм в усьому Союзі. [43] Ймовірність успішності такого рішення невелика через неможливість усім стати однаково лідерами. Україні у процесі реалізації стратегії євроінтеграції варто взяти до уваги найбільшу цінність Європи – об'єднаний ринок з великим платоспроможним попитом. Орієнтація на цей ринок «розв'язує руки» для структурних реформ у тих напрямках, які для розвинутих економік мають початися не поступовим, а миттєвим «знищенням» традиційних галузей. Найбільш очевидно це в аграрній сфері, яка має потенціал миттєвого захоплення європейського ринку здорового харчування і, набуваючи досвіду та потужностей, може переходити на інші ринки.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі в результаті проведених досліджень розв'язано важливі наукові задачі, що стосуються економічного розвитку України, спрямованих на забезпечення конвергенції з Європейським Союзом та проведено аналіз зростання ВВП країн-членів ЄС. На основі проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

1. На основі дослідження сутності економічного розвитку як процесу еволюції економічної системи відзначено, що процес економічного розвитку також передбачає здійснення структурних перетворень національної економіки, зміну структури споживання, яка полягає в зменшенні частки витрат на продовольство. Проблеми економічного зростання важливі як для економіки країни загалом, так і для окремої людини, яка проживає в даній країні. Процеси динамічного глобального економічного розвитку визначають та обґрунтовують необхідність трансформації та модернізації національної стратегії розвитку країни з урахуванням не лише національних особливостей відповідних соціально-економічних відносин та ринкових механізмів, але й глобального, світового ринку. Як свідчить проведений аналіз, розвиток глобалізаційних процесів сприяє розвитку інтернаціоналізації та, відповідно, регіоналізації та транснаціоналізації. За результатами проведеного дослідження зазначено, що глобалізація економічного розвитку відбувається під впливом глибокої взаємозалежності складових елементів світового господарства, а також його цілісністю, яка зростає в умовах швидкого розвитку інтернаціоналізації виробництва та обміну, інтенсифікації інтеграційних процесів.

2. Конвергенційні процеси у Євросоюзі нерозривно пов'язані з історією створення цього регіонального об'єднання та ухвалення ним відповідних документів стратегічного характеру, які заклали законодавчо-правовий та інституційний фундамент зближення країн-учасниць за рівнем соціально-економічного розвитку. Основними з них вважаються Римський Договір (1957 р.), що унормував створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС); Єдиний Європейський Акт (1986 р.), яким закріплювався перехід до єдиного внутрішнього ринку держав Європейського Економічного Співтовариства з безперешкодним пересуванням у його межах людей, капіталів, товарів і послуг; Угода про формування Європейського економічного простору та Маастрихтська Угода (Договір про заснування Європейського Союзу) (обидві підписані 1992 р.); Лісабонський Договір (2007 р.) – на сьогодні питання економічної конвергенції країн ЄС урегульовуються статтями 121, 126 і 140 Лісабонського Договору, а також доповнюючим його Протоколом щодо критеріїв конвергенції.
3. Динаміка ВВП ЄС-15 та ЄС-28 схожа, так як більшу частину валового випуску ЄС в цілому становить ВВП п'ятнадцяти «старих» членів союзу (майже 90%). Після 2000 року темп приросту країн ЄС-13 став вище, ніж у «старих» країн-членів об'єднання, що зумовило зближення рівня розвитку країн. 2008 р. став роком «звуження» економіки Європейського союзу, а 2009 р. – роком її досить глибокого спаду: порівняно з попереднім роком, реальний ВВП Євросоюзу скоротився на 4,3%, у країнах інтеграційного ядра (ЄС-15) – на 4,7%. За оцінками МВФ, в 2016 – 2019 роках темп приросту валового випуску «нових» членів Європейського союзу в середньому склав 3,9% щорічно, а «старих» – 1,9%.

Стримані темпи зростання економік країн Європейського союзу також відбилася на динаміці ВВП за ПКС на душу населення: в 2019 році він склав 38,9 тис. дол./люд. Уповільнення темпів приросту в країнах ЄС-15 було кілька сильніше, ніж в країнах групи ЄС-13. У 2019 р. середні темпи приросту ВВП за ПКС на душу населення в країнах ЄС-13 та ЄС-15 склали 3,0% і 3,4% відповідно.

4. Завдяки дослідженню показників економічного розвитку України в період до та після євроінтеграції зроблено наступні висновки:

- величина фактичного (номінального) ВВП України зростала протягом досліджуваного періоду, а реального – зменшилась лише у 2014 р.; величина номінального ВВП зростала у 2011-2013 та 2016 рр., проте у 2014-2015 рр. спостерігалось зменшення показника. Величина реального ВВП у 2011-2012 та 2016 рр. зростала, проте негативна тенденція показника спостерігалась у 2013-2015 рр.;
- доходи та витрати населення України зменшились лише у 2014 р. Наявний дохід мав подібну динаміку, проте позитивним є постійне зростання наявного доходу у розрахунку на 1 особу. При цьому темпи зростання реального наявного доходу населення України зменшились у 2011, 2013-2015 рр., і позитивним є зростання показника у 2016 р. та те, що його величина була більшою за 100%;
- у 2009-2013 та у 2016-2017 рр. відбулось зростання іноземних інвестицій в економіку України, при цьому прямі іноземні інвестиції в Україну були значно більшими за обсягом, аніж інвестиції з України.; - спостерігалось зростання надходження інвестицій з країн ЄС у 2010- 2012 та 2017 рр., проте період 2013-2016 рр. характеризувався зниженням інноваційної активності країн ЄС в Україні.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про те, що поліпшенню інвестиційного клімату в Україні, в першу чергу, перешкоджає відсутність реальних реформ, що викликало появу серйозних проблем у банківському секторі, збільшило податкове навантаження та сприяло розвитку корупції в країні.

Минулий 2019 рік подарував Україні кілька вагомих приємних сюрпризів. Рекордний урожай зернових, найбільший в історії приплив коштів нерезидентів в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), максимальний за багато років темп економічного зростання, що в II–III кварталах перевищив 4%.

Середня зарплата, виражена у твердій валюті, сягнула історичного максимуму, що увінчало всі названі позитивні досягнення, а реальна зарплата — нових висот. 2020-й відповідь на це запитання й водночас статистично обґрунтує, чи правильним курсом рухається країна. Наразі українська економіка має непогані стартові позиції, що впливають зі здобутків 2019-го.

Говорити зараз про глобальну економічну кризу — справа невдячна, бо останні кілька років її мусолять навіть ті, хто далекий від економіки. До того ж МВФ прогнозує, що зростання світового ВВП має пришвидшитися з 3,0% у 2019-му до 3,4% у 2020-му. Тобто, на перший погляд, підстав для занепокоєння немає.

Та тенденції — річ уперта. І багато з них на сьогодні негативні. Тому питання про розгортання кризових процесів у світі не сходить із порядку денного. Передусім темпи приросту світової торгівлі невпинно зменшуються від початку 2018-го. З червня 2019-го вони від'ємні, а в жовтні становили — 2,1%. Це найменше значення після кризи 2008–2009 років. Разом зі світовою торгівлею сповільнюється й промислове виробництво. Тривалий час його динаміка була додатною, але в жовтні впала до нуля і нижче. Тенденція до зниження дуже чітка, зламу поки не видно.

Цього не можна ігнорувати, бо промисловість становить четвертину світового ВВП. Тож якщо тренд збережеться, незабаром руйнівний ефект пошириться й на інші сектори.

Найгірше в цьому те, що українська промисловість вона слабка, недоінвестована, тому її динаміка хронічно гірша за світову й навіть регіональну. Протягом року успіхи інших галузей відсували на другий план стагнацію промислового виробництва, але ближче до кінця спад у промисловості загострився, а здобутки інших секторів зменшилися. У сумі почала формуватися похмура картина з небажано швидкою динамікою. А це суттєвий ризик уже для 2020-го.

Якщо тенденція сповільнення світової торгівлі та індустрії буде такою незламною, це стане великим випробуванням для вітчизняної промисловості. Хоч би яким сильним було наше сільське господарство, його частка у валовій доданій вартості економіки практично вдвічі менша, ніж у промисловості. Тому нейтралізувати помітний спад промислового виробництва воно не зможе. І навіть якщо в інших галузях все буде непогано, спричинені промисловістю втрати зайнятості, купівельної спроможності та бюджетних надходжень із часом можуть добряче надщербити сукупний попит і врешті-решт спровокувати спад усієї української економіки.

Останні дві кризи показали, що коли починається спад в українській індустрії, то його темп дуже швидко й безперешкодно розвивається до двозначних величин, а іноді перевищує 20%, на даний момент такими кризами являється російсько-український конфлікт та пандемія COVID-19.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Харламова Г.О. Ефекти конвергенції / дивергенції в інвестиційному кліматі регіонів України /Г.Харламова // Актуальні проблеми економіки. - № 6 (96), 2009. – с.183-190.
2. Хайлбронер Р. Экономическая теория как универсальная наука / Ричард Хайлбронер URL: [http://gumer/info/bibliotek_Buks/Econom/Titova/30.php/](http://gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Titova/30.php/)
3. Солоу, Р. (1956), «Внесок в теорію економіки зростання», Щоквартальний журнал економіки 70. – с.65-94.
4. Невен Д. і Гуєтт, С. (1995), «Регіональна конвергенція в Європейський Союз», Журнал спільних досліджень ринку, 33. – с.47-65.
5. Баумон Б., Ертур К. и Ле Галло Дж. (2003), «Клуби просторової конвергенції та процес регіонального росту в Європі, 1980–1995», у Фінглтоне, Б. (ред.) Європейський регіональний ріст, Берлін та ін. др., Спрінгер. – с.131-158.
6. Дурлауф С. Н. та Джонсон П. (1995), «Множинні режими та поведінка в різних країнах», Журнал прикладної економетрики, вип. 10 (4). – с.365-384.
7. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник. Вид. 2-ге, стереотипне. – К.Либідь, 2009. – с.616.
8. Шпотенко, В.Д. ВВП та ВНП як макроекономічні показники впливу на зростання добробуту населення[Текст] / В.Д.Шпотенко // Економіка та держава. – 2017. - №8. – с.84-88.
9. Макроекономіка: навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило (2-ге видання, доповнене); Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – с.224.
- 10.Аренс Дж., Ор Р., Зедді Г. Розширене співробітництво у розширеному ЄС. // Щорічник з економіки. - 2007. - Т. 58. – с.130-150.
11. Варблане У., Ватер П. Аналіз процесу економічної конвергенції в країнах з перехідною економікою. - Тарту: Тартуський університет. Факультет економіки та управління бізнесом, 2005. – с.47.

12. Гош С., Фабер Г. Економічна інтеграція в Європі та розбіжність доходів у регіонах ЄС (1995 - 2006). Науково-дослідний інститут Купманса. - 2010. Дискусійний документ №10-19 URL: <http://igitur-archive.library.uu.nl/USE/2011-0110-200313/10-19>.
13. Організація економічного співробітництва та розвитку URL: <http://www.oecd.org/statistics/>.
14. Бурлай Т. Антикризове регулювання ЄС в контексті завдань економічної конвергенції країн-учасниць. Формування ринкової економіки: зб. Наук. праць. Київ: КНЕУ, 2010. – с.29-32.
15. Роаф Дж., Атоян Р., Джоші Б., Крогульський К. та команда співробітників МВФ. 25 років перехідного періоду: Посткомуністична Європа та МВФ / Міжнародний валютний фонд. 2014. – с.62.
16. Нерівномірність розвитку країн Євросоюзу в 2000-х роках. Бюлетень про поточні тенденції світової економіки / Аналітичний центр уряду РФ. Жовтень 2017. Випуск №26. – с.15.
17. Фарго Б., Євчак А. Економічна конвергенція країн центральної та східної Євросоюзу за останнє десятиліття / Документ для обговорення європейської економіки / Європейська комісія. №1 Липень 2015. – с.31.
18. Конвергенція в країнах Європи з ринком, що формується: стійкість і вразливі місця. Перспективи розвитку регіональної економіки: Європи. Переоцінка ризиків / МВФ. Квітень 2008. – с.39-61.
19. Питання регіональної економіки: Центральна, Східна та Південно-Східна Європа. Резюме / МВФ Листопад 2016. – с.5.
20. Перспективи розвитку регіональної економіки. Європа. Аналітичне резюме / МВФ. Листопад 2017. – с.3.
21. Eurostat Database/ Eurostat. 2018. URL://[epp.eurostat.ec.europa.eu/...](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/)
22. Statistical Annex of European Economy. Autumn 2018 / European Commission. October 2018. 205p.

23. Національні рахунки та ВВП / Статистика. Листопад 2017 / Євростат, 06.11.2017. – с.23.
24. Звіт про збіжність ЄЦБ. Червень 2016 / Європейський центральний банк. 2016. – с.207.
25. Геєць В.М. Довіра і розвиток в українських реаліях. *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 2016 р. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. – с.15-30.
26. Оновлена Європа: перспективи нової концепції європейської ініціативи / Світовий економічний форум, McKinsey & Company. Січень 2018. – с.39.
27. Сіденко В.Р. Сучасні глобальні кризові процеси і деградація клімату довіри в міжнародних відносинах. *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 2016 р. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. – с.307-311.
28. Реальна конвергенція в Єврозоні: факти, теорія та політичні наслідки. *Економічний бюлетень ЄЦБ*, 2015. – с.30-45.
29. Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія / за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чижикова, М. Вожняка. Київ: КНЕУ, 2010. 719с.
30. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В.Сіденко та ін. Київ: Заповіт, 2018, с.419.
31. Зовнішня торгівля України : стат. зб. / Державна статистика України 2015. 102с.
32. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 році : стат. зб. / Державна статистика України 2018. с.181.
33. Статистична інформація Держстату / Державна служба статистики України (Держстат). 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
34. Зверяков М.И. Теоретическая парадигма устойчивого развития и украинские реалии. *Экономика Украины*. 2018. №10. с. 10-31.

35. Тарасевич В.Н. Антикризисный потенциал экономического патриотизма. Экономика Украины. 2015. №6 с.50-52.
36. Свириденко Т. Особливості стратегічного планування економічного розвитку України / Т. Свириденко // Науковий вісник РДГУ. – 2014. – Вип. 7(42). – С. 42-47.
37. URL: <http://www.segodnya.ua/world/europa/ocherednoe-rasshirenie-kto-mozhet-popolnit-ryady-es-do-2025-goda-i-poghemu-v-etom-spiske-net-ukrainy—oo1112453.html>.
38. URL: <http://www.unian.net/politics/10112960-ukraina-v-nastoyashchee-vremya-ne-imeet-perspektivy-chlenstva-v-es-posol.html>
39. Joint statement following the 20th EU-Ukraine Summit. Brussels, 9 July 2018. p.4.
40. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2018 р. Київ: Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, 2019. с.40.
41. Бурлай Т. В. Соціально-економічна конвергенція: теорія і практика: моногр. Київ: НАН України: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.», 2019.
42. World Bank Group. 2017. World Development Report 2017: Governance and the Law. Washington, DC: World Bank. © World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25880>.
43. Alcidi C., Bodewig Ch., Preissl B. Economic convergence or divergence in the EU? CEPS. 03 okt. 2018. URL: <https://www.ceps.eu/economic-convergence-or-divergence-inthe-eu/>.